

107322

ÖZGEÇMİŞ

1972 yılında Trabzon Akçaabat'ta doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Akçaabat'ta tamamladı. İlkokul yıllarında halk oyunları çalışmasına başladı. 1989 yılında İ.T.Ü. T.M.D.K. imtihanlarını kazanarak Türk Halk Oyunları Bölümünde eğitime başladı. Öğrenimine devam ederken çeşitli dernek ve okullarda halk oyunları çalışmalarında hem çalıştırıcı hem de kemençe sanatçısı olarak görev yaptı.

1996-1997 yılında İ.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olan yüksek lisans sınavını kazandı. Yine aynı tarihte Kuleli Askeri Lisesi'nde sivil öğretmen olarak halk oyunları çalıştırıcılığına başlamış ve yarışmalarda çeşitli dereceler kazandırmıştır. Hala aynı okuldaki görevine devam etmektedir. Bir yandan da Milli Eğitim Bakanlığı Esenler Halk Eğitim Merkezi'nde kadrolu öğretmen olarak çalışmaktadır.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KARADENİZ
KEMENÇESİ VE YAPIMI ÜZERİNE ÇALIŞMA

107322

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aydin BALCI

406961009

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 22 Ocak 2001
Tezin Savunulduğu Tarih : 5 Şubat 2001

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Burhan TARLABAŞI
Diğer Jüri Üyeleri : Yrd. Doç. Dr. Gökhan AY
Doç. Fikret DEĞERLİ

TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANLARA İLİŞKİN MERKEZİ

ŞUBAT 2001

ÖNSÖZ

Karadeniz kemençesi, yüzyıllardan beri Türklerin kullandığı yaygın bir çalgı olarak bilinir. Bu çalgı, günümüzde kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması sonucu geniş toplumlara da sesini duyurabilme başarısını elde etmiştir.

Genelde Karadeniz Bölgesi'ne has olan üç telli kemençelerin, yapım, icrası ve akortları açısından benzerlerinden farklılık gösterir. Sözgelimi; Rize'de "kaba" denilen kemençenin yapılıp çalınmasına karşın, Trabzon'da "orta" kemençe, Giresun'da ise "zil" adı verilen ince sesli kemençeler yapılıp kullanılır. Bunların dışında ayrıca dört telli olarak bilinen Yunanlıların da günümüzde kullandığı kemençenin asıl kaynağının da dedem İsmail Balcı olduğu, tez konumuzun önem ve üzerinde durulan hususlarındandır.

Karadeniz kemençesinin yerel nitelikleri ve yapımına ait bilgileri bir araya toplayabilmek amacı, bizi bu çalışmaya götürmüş bulunmaktadır. Karadeniz kemençelerinin yapımına ilişkin bugüne kadar ciddi bilimsel bir çalışmanın olmayışı bu çalgının giderek yozlaşmasına, ayrıca taklitlerinin de doğmasına yol açtığı görülmüştür.

Çalışmamızda, sazın geçmişi ve günümüzdeki konumunun yanı sıra ayrıca yöresel yapım teknikleri üzerinde de durulmuştur. Çalgının alanındaki bu boşluğu bir nebzecek doldurabildiysek, kuşaklara da ışık tutabildiysek ne mutlu bize.

Bu tezin hazırlanmasında, bana yardımlarını esirgemeyen danışman hocam sayın Yrd. Doç. Burhan TARLABAŞI'na, ayrıca çalgının geçmişi ve yerel yapımına ait bilgilerinden faydalandığım dedem İsmail BALCI'ya sonsuz teşekkürlerimi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR.....	V
ÖZET.....	VI
SUMMARY.....	VII
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1	
1. KARADENİZ KEMENÇESİNİN TARİHİNE GENEL BAKIŞ.....	2
1.1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKLER ARASINDA KULLANILAN YAYLI HALK ÇALGILARI.....	4
1.1.1. Okluğ – İkliğ.....	4
1.1.2. Kazaklarda Kıl Kobız.....	4
1.1.3. Kobız.....	7
1.1.4. Kırgız Türk Kıyakları – Kemençeleri.....	10
1.1.5. Karakalpak ve Kırgız Türk Kıyakları.....	11
1.1.6. Azerbaycan Kemençeleri.....	12
1.1.7. Kuzey Türk “İgil” Yani İkliğları.....	13
1.1.8. Eski Türk Karakterinde Görülmemiş Bir Kopuz.....	14
1.1.9. Osmanlı ve Dağıstan Kemençeleri.....	15
1.1.10. Türkmenistan’da Türkmen Kemençeleri.....	16
1.1.11. Özbek Türklerinin Kemençeleri.....	17
1.2. ANADOLUDA ÇEŞİTLİ ADLARLA KULLANILAN YAYLI SAZLAR	21

BÖLÜM 2

2. KARADENİZ KEMENÇESİNİN YAPIMINDA KULLANILAN AĞAÇLAR.....	26
2.1. AKGÜRGEN AĞACI.....	26
2.2. AKÇAAĞAÇ.....	26
2.3. LADİN AĞACI.....	27
2.4. ARMUT AĞACI.....	27
2.5. CEVİZ AĞACI.....	27
2.6. GÜL AĞACI.....	27
2.7. MAUN AĞACI.....	28
2.8. ARDIÇ AĞACI.....	28
2.9. ÇINAR AĞACI.....	29
2.10. PELESENK AĞACI.....	29
2.11. ERİK AĞACI.....	29
2.12. ABANOZ AĞACI.....	30

BÖLÜM 3

2. KARADENİZ KEMENÇESİNİ OLUŞTURAN BÖLÜMLER, YAPIMI, YAPIMINDA KULLANILAN CİLALAR VE TUTKALLAR.....	32
3.1. KARADENİZ KEMENÇESİNİN BÖLÜMLERİ.....	32
3.1.1. Baş.....	32
3.1.2. Tekne (Gövde).....	32
3.1.3. Sap.....	32
3.1.4. Kulak (Burgu).....	32
3.1.5. Kravat (Klavve).....	32
3.1.6. Kaşlar (Ses Delikleri).....	32
3.1.7. Kapak (Hartama).....	33
3.1.8. Eşik.....	33
3.1.9. Dipçik (Kurbağa).....	33
3.1.10. Can Direği.....	33
3.2. KARADENİZ KEMENÇESİNİN YAPIMI.....	33
3.3. KARADENİZ KEMENÇESİNDE CİLALAR VE TUTKALLAR.....	35
3.3.1. Cilalar.....	35
3.3.2. Tutkallar.....	35

BÖLÜM 4

4. KARADENİZ KEMENÇE ÇEŞİTLERİ.....	37
4.1. KABA BOY KARADENİZ KEMENÇELERİ (PEST KEMENÇELER).....	37
4.2. ORTA BOY KARADENİZ KEMENÇELERİ.....	40
4.3. CURA BOY KARADENİZ KEMENÇELERİ (ZİL KEMENÇELER).....	42

4.4. DÖRT TELLİ KABA BOY KARADENİZ KEMENÇELERİ.....	44
4.5. KEMENÇELERİN FARKLI ÖZELLİKLERİ.....	47
4.6. KEMENÇELERİN ORTAK ÖZELLİKLERİ.....	47
4.7. KARADENİZ KEMENÇE YAPIMCILARIYLA ÖZEL GÖRÜŞMELER.....	48
SONUÇ.....	66
KAYNAKÇA.....	67
KİŞİSEL GÖRÜŞMELER.....	68
ÖZGEÇMİŞ.....	69

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
Bkz.	: Bakınız
s.	: Sayfa
C.	: Cilt
K.M.A.	: Kazaktın Muzıkalık Aspaptarı
T.K.T.G.	: Türk Kültür Tarihine Giriş
Folk Mus. Ins. Of Tur.	: Folk Musical Instruments Of Turkey
THM	: Türk Halk Müziği
TRT M.D.Y. THM Rep. S. No:	TRT Müzik Dairesi Yayınları Türk Halk Müziği Repertuar Sıra No

Üniversitesi	: İstanbul Teknik Üniversitesi
Enstitüsü	: Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	: Türk Halk Oyunları
Programı	: Türk Halk Oyunları
Tez Danışmanı	: Yrd. Doç. Burhan TARLABAŞI
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans, Haziran 2000

ÖZET

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KARADENİZ KEMENÇESİ VE YAPIMI ÜZERİNE ÇALIŞMA

Aydın BALCI

Bu çalışmada Türk Halk Müziği yaylı sazlarından “Karadeniz kemençesi” hakkında bilinmeyen bir çok yön ortaya konmuştur. Bunlara genel olarak baktığımızda öncelikle bu sazın ortaya çıkışı, günümüze kadar olan gelişiminin tarihçesi hakkında ulaşabildiğimiz kaynaklar doğrultusunda bir takım bilgiler verilmiştir.

İlk olarak Anadolu dışındaki Türklerin yaylı sazları incelenmiş, daha sonra Anadolu’daki yaylı sazlar hakkında bilgiler verilmiştir.

Karadeniz kemençesinin teknik hususları, yapımı ve çeşitleri hakkında sunulan bilgilerden hazırlanan bu bölüm çalışmanın içinde yer almıştır.

Genel olarak bu çalışma Karadeniz kemençesini her yönüyle tanıtabilme amacıyla kaleme alınmıştır.

University	: Istanbul Technical University
Institute	: Institute of Social Sciences
Science Programme	: Turkish Folk Dances
Programme	: Turkish Folk Dances
Supervisor	: Ass. Prof. Burhan TARLABAŞI
Degree Awarded and Date	: Master of Science, June 2000

SUMMARY

KEMENCE OF THE BLACKSEA

Aydın BALCI

In this book it is stated that not a great deal is known about the “Kemence Of The Blacksea” a stringed instrument used in Turkish Folk Music. When one views the subject in broad perspective, certain information emerges from the sources that have been so far made available to us about the emergence of this instrument and the history of its development.

Firstly, a study is made of the stringed instruments of the non-Anatolian Turks, and then information is given about stringed instruments in Anatolia.

The book contains various technical aspects of the instrument, how it is made.

The purpose of this book is to broadly acquaint readers with various aspects of the “Kemence Of The Blacksea”.

GİRİŞ

İnsanların bir arada yaşamalarına, geçmişlerine ve geleneklerine sahip çıkmalarını sağlayan, onları bir arada tutan ortak yön, kendi kültürleridir. Kültür değerlerinin yok olup silinmemesi hatta var olan kültürün yozlaştırılmaması için araştırılmaya, ortaya çıkarılmaya, korunmaya, geliştirilmeye ve yaygınlaştırılmaya ihtiyacı vardır.

Bu durumda kendi öz kültürümüzün bir parçası olan T.H.M. ve onun çeşitli birimleri üzerinde bilimsel çalışmalar yapılması gerçeği kaçınılmazdır. Bu düşünce, Türk halk sazlarının incelenmesi ve bu konu hakkında geniş araştırmalar yapılması gerçeğini ortaya koymuştur, Türk halk sazları içinde çok önemli bir yer tutan kemençe sazı hakkında, geniş anlamda ortaya konulmuş bir çalışmanın olmayışı, bu konunun araştırılması gereğini getirmiştir.

Bu çalışmanın yaklaşımı kemençe sazının çeşitli yönleriyle incelenmesini içerir. Bir önceki bölümde açıklanan problemin Halk Biliminde bir eksiklik olarak varlığını sürdürmesi ve zamanın çok hızlı ilerlemesi bu çalışmanın önemini arttırmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde kemençe incelenmiş, bu doğrultudaki bilgilerle konuya girilmiştir. Öncelikle yaylı sazların hangi çağda ortaya çıktığı hakkında fikirler, daha sonra Türkiye sınırları dışında yaşayan Türkler arasında kullanılan yaylı çalgılar ve Anadolu'daki yaylı çalgılar ile bunların çeşitli adları anlatılmıştır.

Tarihten günümüze kemençe yapımında kullanılan ağaçlar ve özellikleri üzerinde durulmuştur.

Karadeniz kemençesini oluşturan bölümler, oranları, yapımı ve kemençelerin korunmasında ve güzel görünmesinde rol oynayan cilalar ve yapıştırma tekniğine bağlı olarak tutkallar üzerinde durulmuştur.

Karadeniz kemençesinde çeşitlerine göre standartlaşmaya gitme ayrıca bir çok araştırma yapılarak ortak ölçülerin belirlenmesi ve akortları üzerinde durulmuştur.

Kemençe yapımcıları bilinçlendirilmeli, kemençe konservatuar bünyesindeki çalışmalar içerisinde geliştirilerek evrensellik kazanmalı.

BÖLÜM - 1

1. KARADENİZ KEMENÇESİNİN TARİHİNE GENEL BAKIŞ

Konunun derinliklerine inip incelemediğimiz zaman karşımıza en eski telli Türk sazı olarak bilinen kopuz çıkmaktadır. Yay ile mi, yoksa parmakla çalma mı daha eskiydi? Bu konuda birbirinden ayrı iki görüş vardır.

Prof. Bahaeddin ÖGEL **Türk Kültür Tarihine Giriş** adlı kitabında konuyla ilgili şunları söylemektedir:

“Herhalde en eski kopuz yay ile çalınan bir çalgı idi. Sunduğumuz vesikalar ile resimler de bunu göstermektedir. Resimlerde yay ile çalınan eski karakterdeki Türk sazları insana biraz korku ve biraz da sihirle dolu bir duygu verir. Zaten sesi de iniltili ve genizden gelen bir mırıltıyla doludur. Her halde en eski destanlar bu kemençeler ile çalınıyordu (1)”.

Aynı konuyla ilgili olarak Mahmut Ragıp Gazimihal **İkliğ** adlı kitabında görüşünü şu şekilde belirtmektedir:

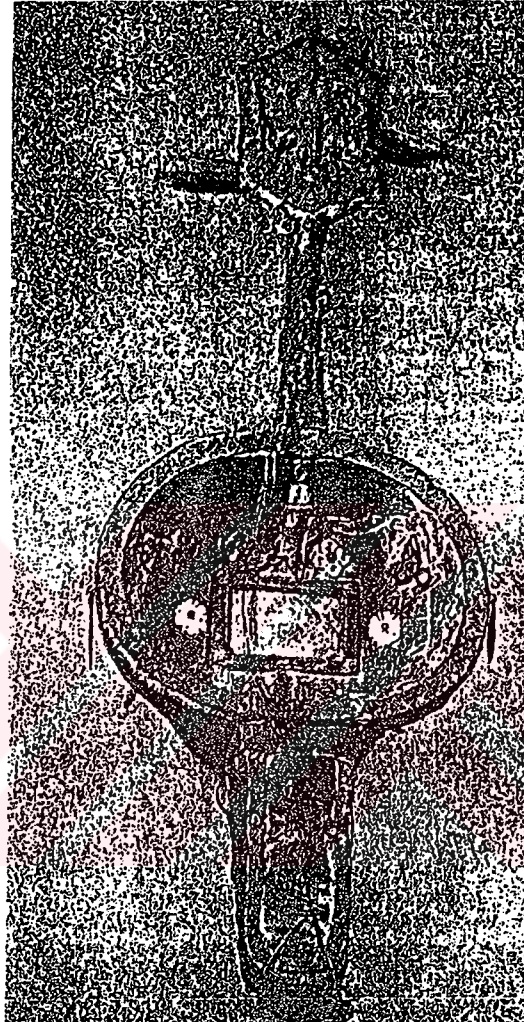
“Yaylı sazların menşei meselesi bir ortaçağ konusudur. Gerili girişin ikinci bir yay sürtülmesiyle seslendirilmesi olayı bir ortaçağ adımı mâhiyetinde görülüyor. Daha eskilik tahminleri ispat edilememiştir. Kendi kanaâtimizce kıdemin bu derecesi hiçbir zaman düşünülmemelidir (2). Orta Asya kazılarında çıkan duvar resimlerinin en eskilerindeki bazı çalgılar arasında henüz oklusu yoktur. C. Sachs bu yoldaki ilk izin 8 veya 9.yy’la ait olduğunu söylüyor (3)”.

Biz araştırmalarımızda belgeleriyle en eski yaylı Türk sazının 8.yy’da Orta Asya’da Kazak ve Kırgız halkı arasında var olduğunu saptayabildik (Bkz.Resim1).

(1)Bahaeddin Ögel; **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C.9, Ankara,1987, Kültür ve Turizm Yay. Başbakanlık Bas., s.279.

(2) Mahmut Ragıp Gazimihal, **İkliğ** Ankara, 1958, Ses ve Tel Birliği Yay., s.5.

(3) M.R.Gazimihal; a.g.e., s.8.

(Resim 1. K.M.A.)

1.1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKLER ARASINDA KULLANILAN YAYLI HALK ÇALGILARI

1.1.1. Oklu – İkliğ:

Yay'a yüzyıllar boyunca ak, ok, ık gibi Türkçeye has çeşitli adlar verilmiştir. Kuzey Doğu Türkleri kopuzun yayla çalınanına "oklu kopuz" veya kısaca "oklu-ıklığ" gibi adlar kullanmışlardır. Halen bu deyimlerin Anadolu'da kullanıldığına rastlayabiliyoruz. Oklu, ok ile (yay) çalınan anlamına gelmektedir.

İklığ, kök olarak "ıkmak" fiilinden gelmektedir. Bugün Anadolu'daki ağızlarda "ıkmak" itelemek anlamında kullanılmaktadır.

İklığ bahsine Anadolu'ya geçtiğimizde tekrar döneceğiz.

1.1.2. Kazaklarda Kıl Kobız:

İki telli yayla çalınan sazların en eski türlerindendir. Bu saz, Doğu Kazakistan'da bulunmuştur. Sazın teknesinin yüzü açık, baş kısmına, içine ve sırtına ince demir levhalar ayrıca zil, pul, çingirak gibi çeşitli cisimler takılmıştır. Zannederiz bu tip cisimler, değişik tınılar elde etmek için kullanılmıştır. Bu cisimler, "Şaman"ın, ilâhi kudretini artıran sihirli güçler olarak da düşünülebilir.

Teknenin ortasına, etrafı demirle çerçevelenmiş bir ayna yerleştirilmiştir. Teknenin alt bölümü deriyle kaplıdır.

Kıl kobızın çok nadir rastlanan bu türünün en eski örneği, Doğu Kazakistan'ın Kurşim bölgesinde, 1976'da bulundu (4).

Aşağıdaki resimde görülen kıl kobızı aslına sadık kalınarak O. Beysenbayef 1973'de yaptı (Bkz. Resim 2).

(4) Bolat SARIBAYEV; Kazaktın Muzıkalık Aspaptarı, Almaata, 1978, s.26.

(Resim 2, K.M.A)

Yukarıda bahsettiğimiz aynı aksesuarlar, bu saza da takılmıştır. Ses sahası 2, 5 oktavdır. Akortları, La-Re ya da Sol-Re olarak çekilir. Telleri genellikle at kılından bazen de bağırsaktan yapılmaktadır.

Bu sazın, Orta Asya'da Kazak ve Kırgız halkı arasında ilk ortaya çıkışı 8.yy'la rastlar. 8.yy'da yaşamış Küy (ezgi) Atası Korkut Ata'nın icât ettiği söyleniyor (5).

Kıl kobızı çoğunlukla Baksıların çaldığı söylenmektedir.

(5) B. SARIBAYEV; a.g.e., s.26

“Baksılar, Şamanlarda müzik, tıp ve din ile iç içe olan kişiler ki, mûsikiyle hastaları tedâvi ederler. Bu arada, dînî törenlerde bağırıp bir nevî hastayla birlikte transa geçip tabiat üstü metafizik güçlerle irtibat kurarlardı. Bu gelenek Şamanizm’le kalmayıp bugün de islâmî ölçüler içinde varlığını sürdürmektedir (6).”

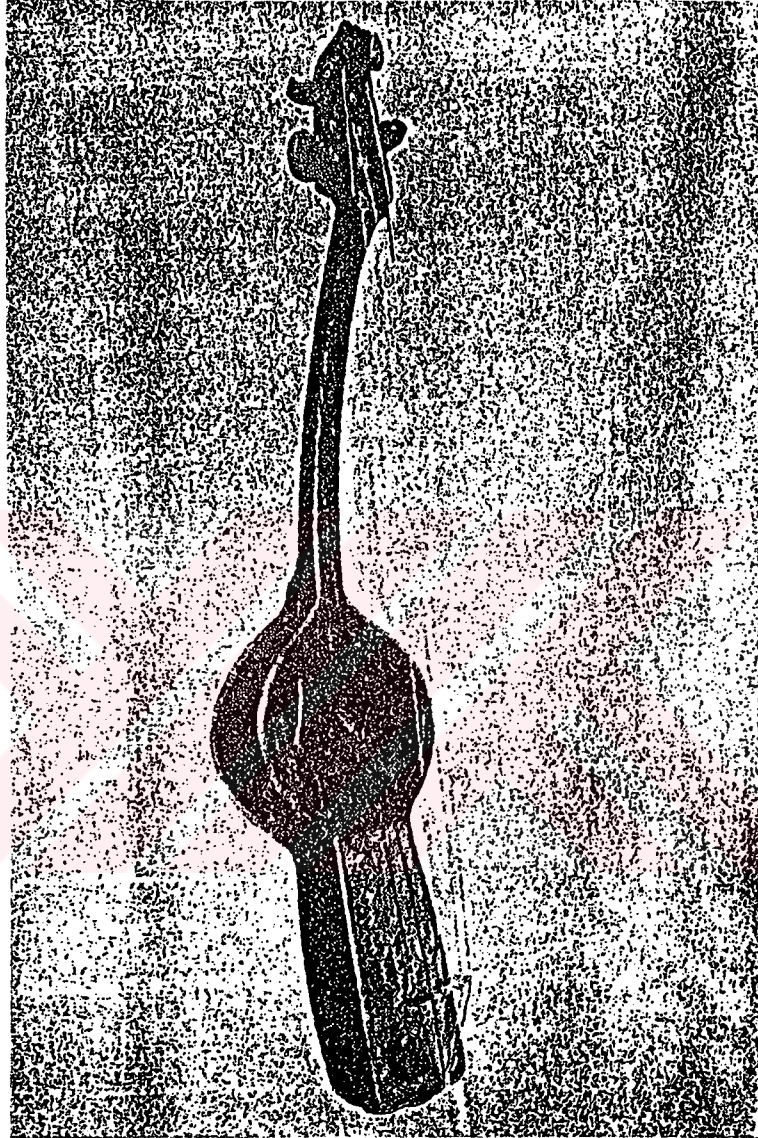
(Resim 3, K.M.A)

Resim 3’te görülen saz, 2 telli kıl kobuzın geliştirilmiş türüdür. 4 telli olan bu sazın telleri at kılından yapılmış, çanak biçiminde olan teknesinin ön yüzü ağaçla kaplanmış, alt kısım ise yine deri olarak kalmıştır. Telle 4’lü ya da 5’li aralıklara göre akort edilmektedir. Ses sahası 3,5 oktavdır (7).

(6) Abdulkadir İNAN; Eski Türklerde Şamanizm, Ankara, 1986, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.131.

(7) B. SARIBAYEV; a.g.e., s.110.

1.1.3. Kobız:

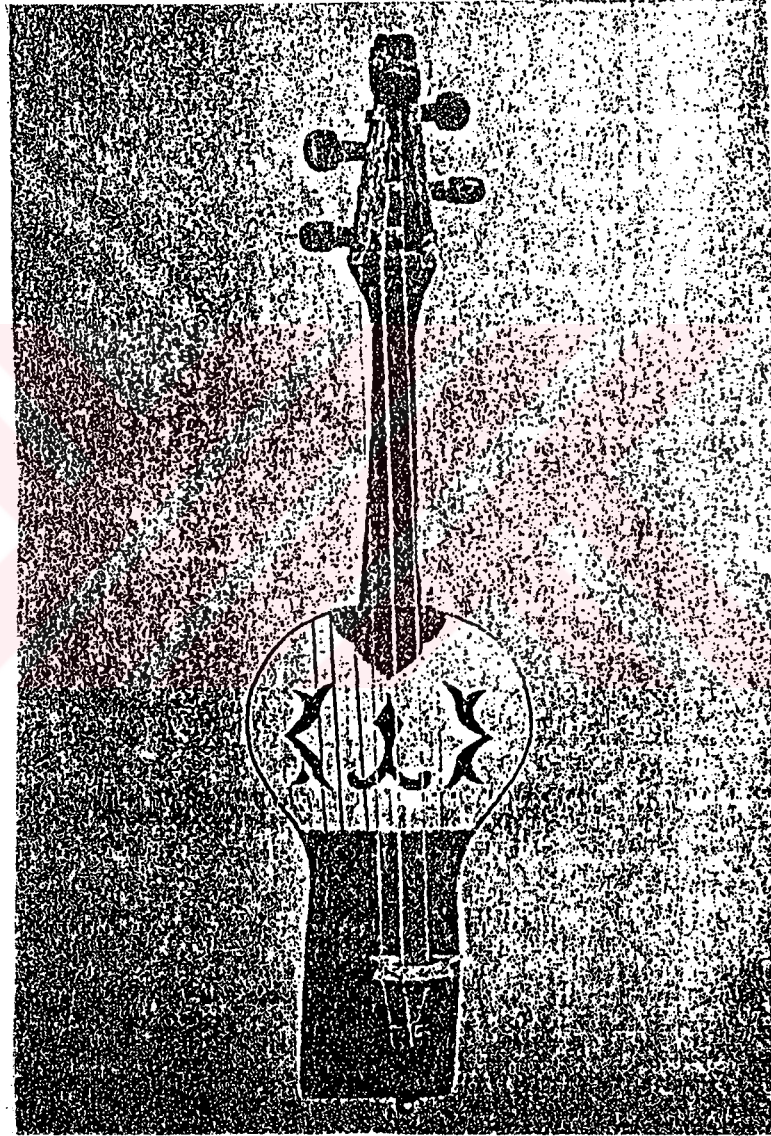

(Resim 4, K.M.A)

Üç telli olan kobız, kıl kobızın geliştirilmiş ve daha bas ses elde edilebilen şeklidir. Telleri sıрма tellerden takılır. 2,5 oktav ses sahası vardır. Bu saz da 4'lü aralıklarla akort edilir. Teknesinin göğsü ağaç, alt kısmı deri kaplıdır (8).

(8) B. SARIBAYEV; a.g.e., s.30.

Aşağıdaki resimde ise, bu sazın geliştirilmiş türü görülmektedir. 4 telli olan bu kobızın, tellerine tırnak basılarak çalınır. Bundan dolayı, bu sazı oldukça profesyonel kişilerin çaldığı söylenmektedir. Ses genişliği 3,5 oktav olan bu sazın akordu, tizden peste doğru Mi-La-Re-Sol olarak çekilir (9).

(Resim 5, K.M.A)

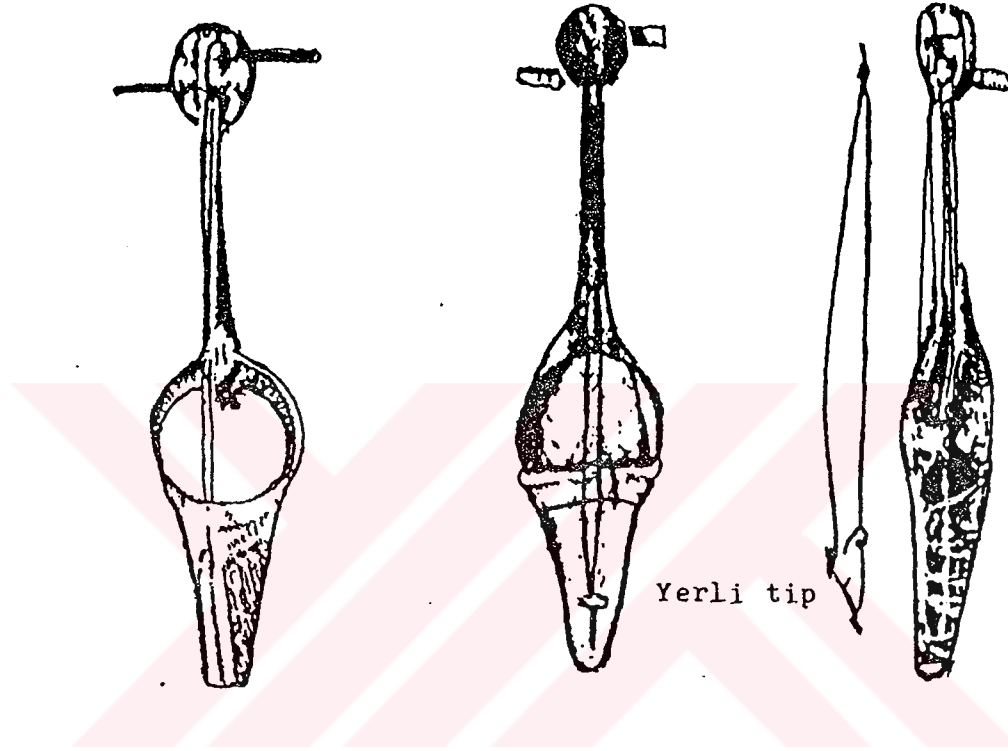
Görüldüğü gibi 2, 3 ve 4 telli kobız ve kıl kobız çeşitleri vardır. Kıl kobızın telleri at kılından takıldığı için bu adı almıştır. Kobız ve kıl kobızların genelde dikkat çeken ve ilginç olan en önemli özelliği, eşiklerinin ve tel takacağıının sol tarafta olmasıdır. Kazaklar bunun sesin daha gür çıkmasını sağladığı için böyle yapıldığını söylemektedir. Eşiğin yere oturan kısımlarından birinin tekne kenarına temas etmesinden dolayı teknenin kenarı aynı zamanda candirek vazifesi görmektedir. Ancak orkestra için geliştirilmiş türlerinde buna rastlamamaktayız (Bkz. Resim 6).

Bu sazlarda kullanılan deriler, çok eskilerde at ve deve derisi olmuş daha sonraları daha ince deriler kullanılmıştır.

(Resim 6) Orkestra için geliştirilmiş Kazak yaylı kopuzları (10).

1.1.4. Kırgız Türk Kıyakları – Kemençeleri:

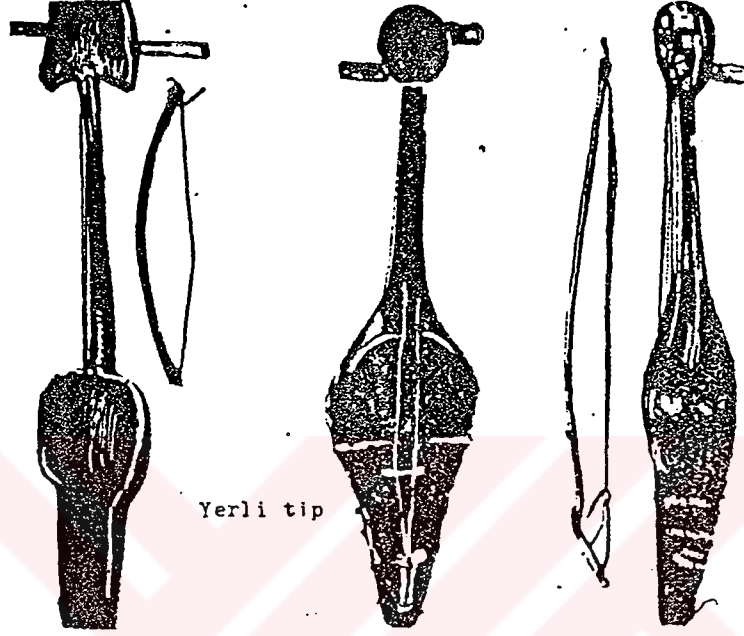
(Resim 7, T.K.T.G)

Kırğız kıyakları yani kemençeleri 2 tellidir. Eskilerinin telleri at kılından idi, 65 santimdir. Halk hikayeleri ile Manas Destanı çalınır. Solda görülen geliştirilmiş bir Kırğız kıyakıdır (11).

Kırğız kıyaklarının daha çok 3 ve bazen de 4 telli olarak çalınan tipleri vardır. Telleri ise daima at kılındandır. Şekil, tel ve akort sistemi Kazaklardaki kıl kobız gibidir. Kıyak adının, tabiat taklidi ses ile yaydan çıkan sesin bağdaştırılarak verildiği anlaşılmaktadır. Zira Anadolu'da gıygıdı, gıygıy, Özbekistan'da gıcek, Türkmenler'de gıcak denmesi hep bu benzetmenin sonucudur.

(11) B. ÖGEL; a.g.e., s.301.

1.1.5. Karakalpak ve Kırgız Türk Kıyakları:

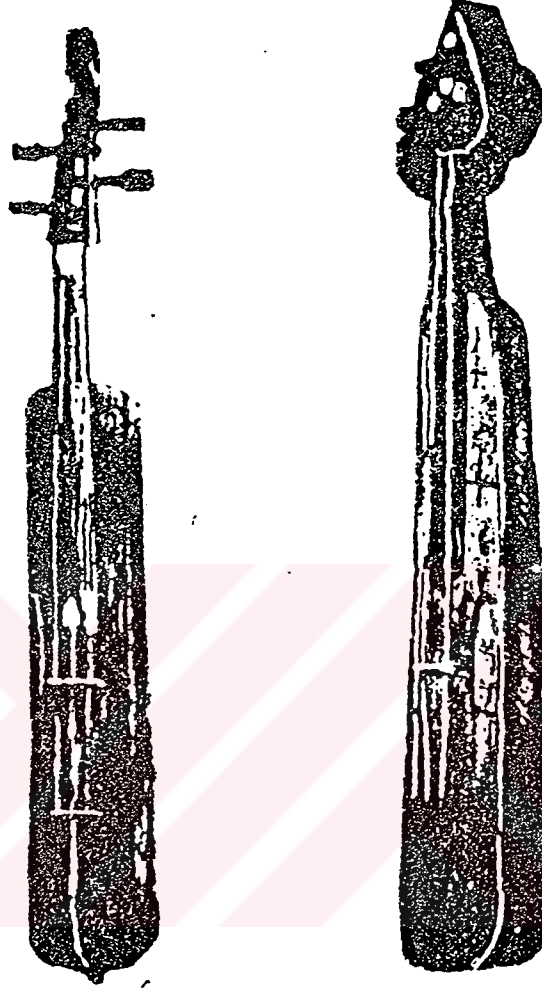
(Resim 8, T.K.T.G)

Kemençe için kullanılan kıyak sözcüğüne Anadolu'da da çok rastlamaktayız. Karakalpak Türkleri'nin "gıcak" dedikleri kemençeleri kepçe şeklindedir (12).

Şekil olarak Kazak kobızlarını andırmasına rağmen Kazak kobızlarından daha basit bir yapıya sahip olduğu gözlenebiliyor.

(12) B. ÖGEL; a.g.e., s.302.

1.1.6. Azerbaycan Kemençeleri:

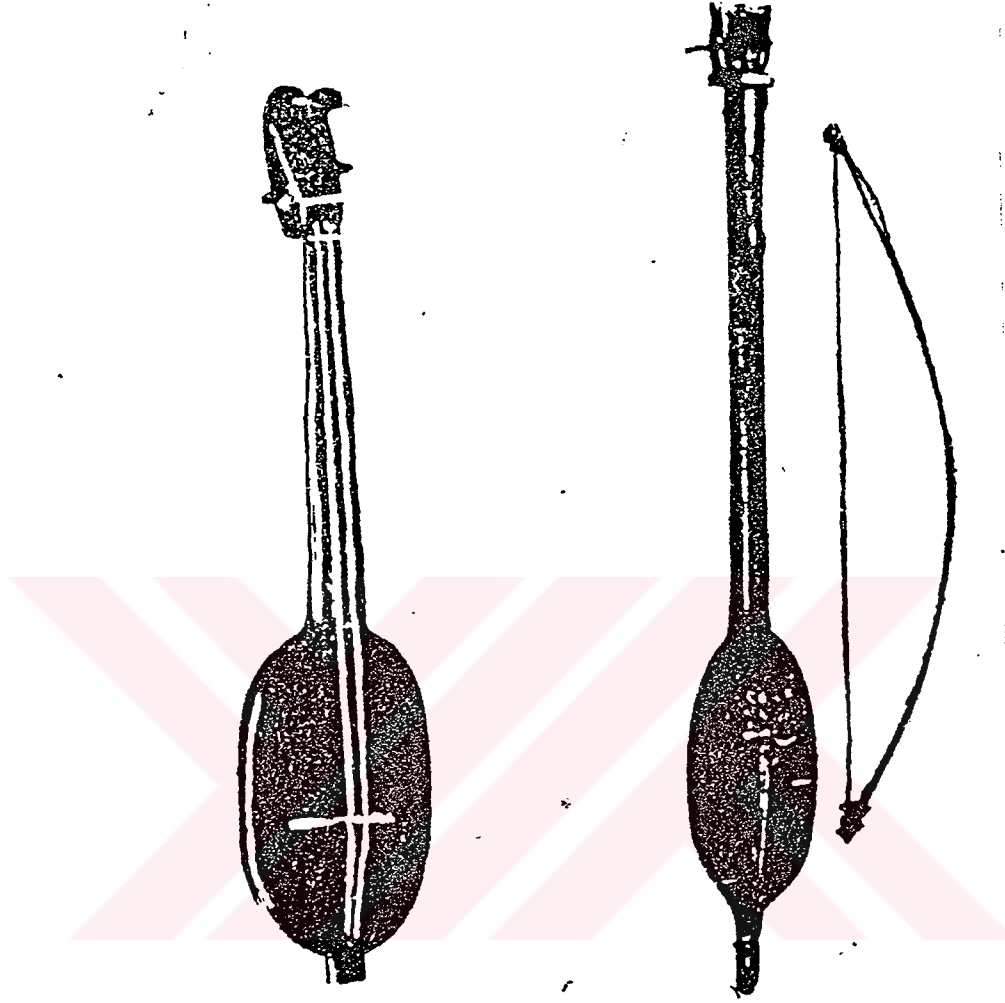
(Resim 9, T.K.T.G)

Kopuz başlı kemençe (sağda): Kazak ve Kırgız Türkleri'nin sihir güçlü Şaman veya Baksı yaylı kopuzlarının başları Azerbaycan'a kadar nasıl gelmiş? Yine eski Türk yaylı kopuzları gibi iki telli ve uzun teknelidir. Diğerleri bu kökten ayrılmış, keman kafaları ve köprüleriyle gelişmiş veya bozulmuşlardır (13).

Bu sazların Karadeniz kemençeleriyle bir bağlantısı var mıdır? Bu da ayrı bir araştırma konusu olarak derinlemesine incelenebilir.

(13) B. ÖGEL; a.g.e., s.313.

1.1.7. Kuzey Türk “İgil” Yani İkılığları:

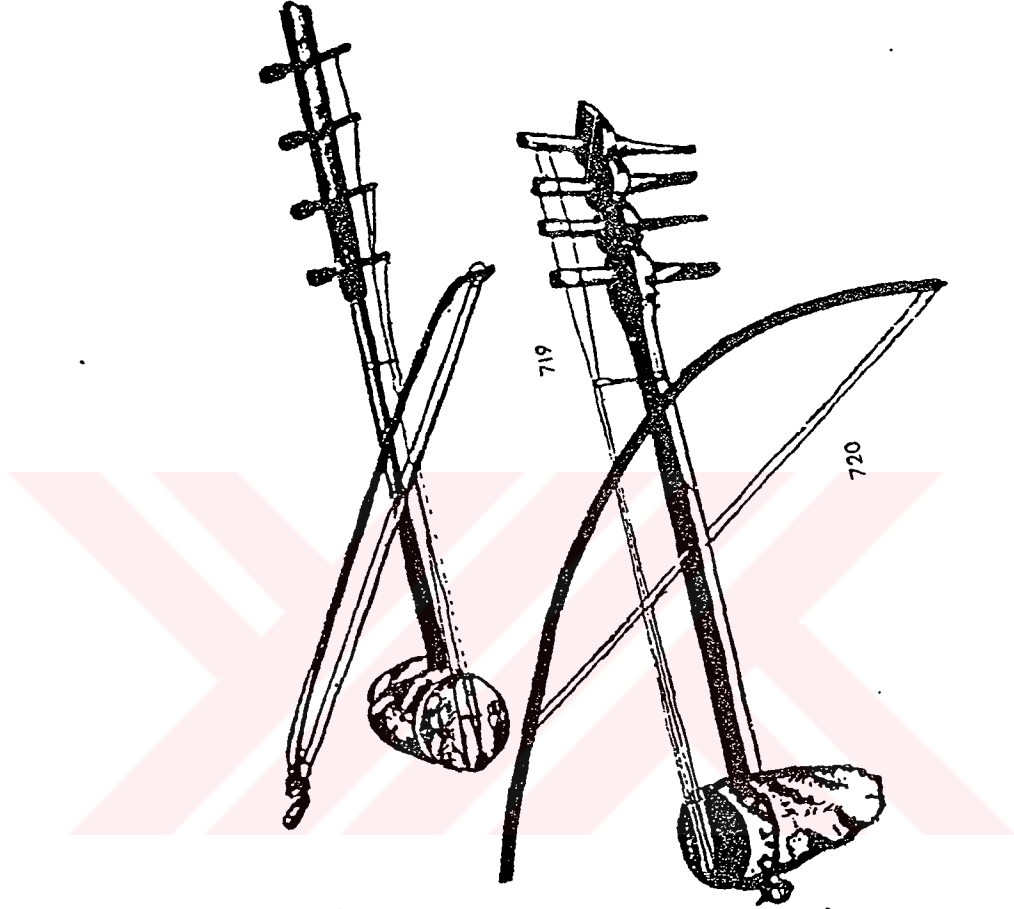
(Resim 10, T.K.T.G)

Bu iki muhteşem eserin üzerinde dikkatle durmak gereklidir (sağdaki resim); “İgil”:Altay’ın kuzeyinde, dış kültür tesirlerinden uzak Tuva-Türk kültür çevresine aittir.

(Soldaki resim); “Lık” veya “Iyık”: Yenisey ırmağı başlarındaki Hakas-Türk kültür çevresinde tespit edilmiştir (14).

(14) B. ÖGEL; a.g.e., s.316.

1.1.8. Eski Türk Karakterinde Görülmemiş Bir Kopuz:

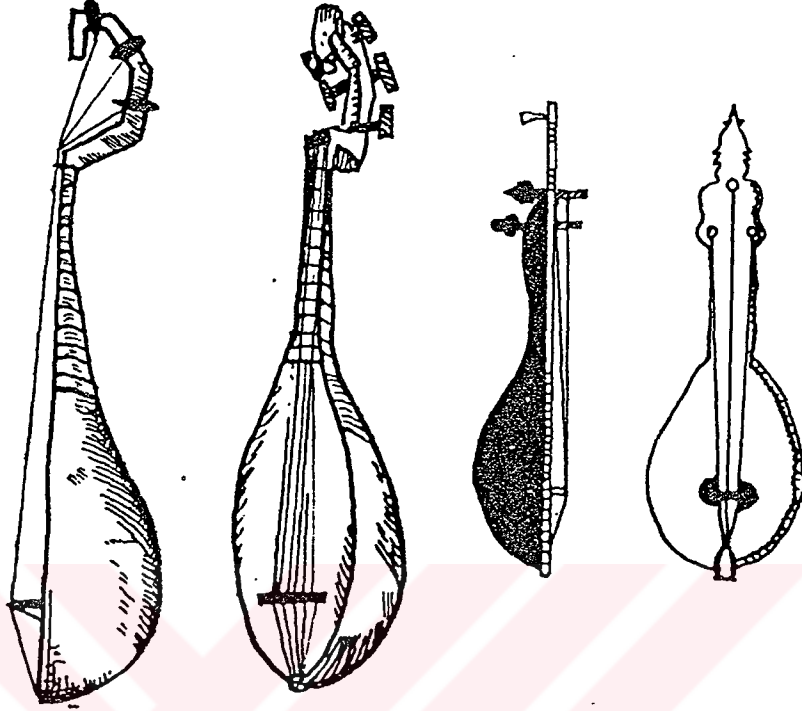

(Resim 11, T.K.T.G)

Ünlü Rus müzik arşivcisi Vertkov'un çok değerli bir vesika olarak görüp yayınladığı bu yaylı kopuz; dış kültür tesirlerinden uzak Tuba ve Tuva bölgesinde bulunmuştur. 4 telli olan bu sazın telleri at kılından yapılmıştır. Bazen göğsüne mesane derisi döşenir. Komşu Moğol kavimlerinde de görülmez (15).

(15) B. ÖGEL; a.g.e., s.317.

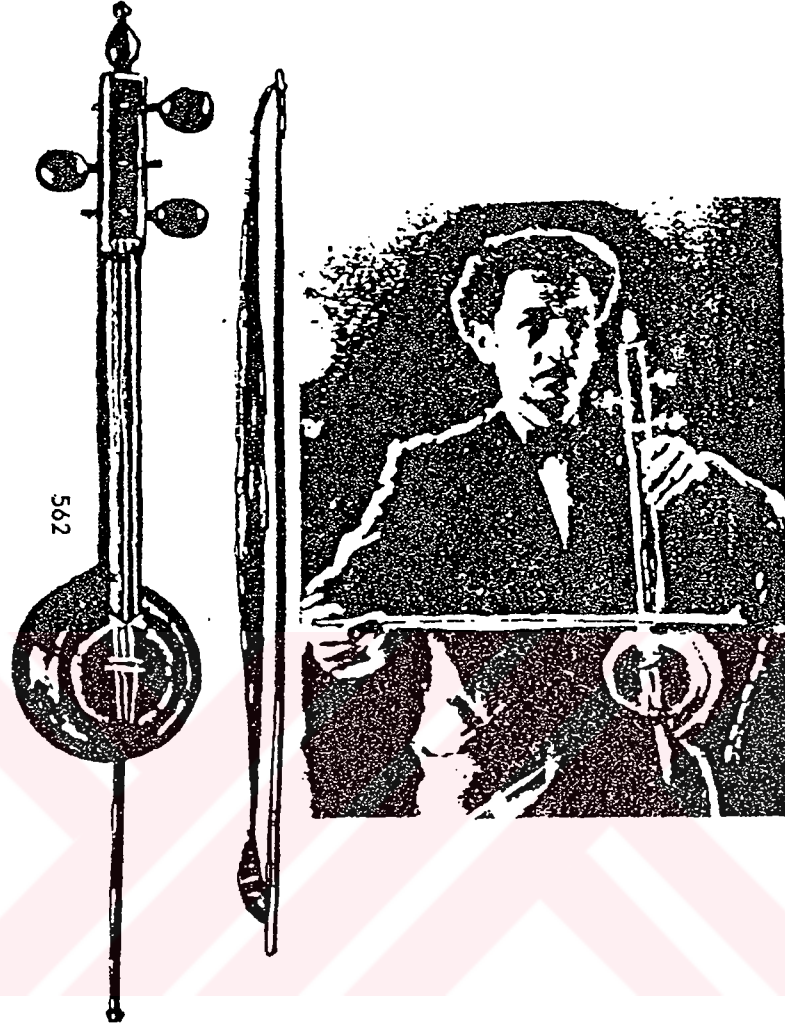
1.1.9. Osmanlı ve Dağıstan Kemençeleri:

(Resim 12, T.K.T.G)

Dağıstan Komuzu: Azerbaycan'daki Dağıstan bölgesinden gelen göçmenlerden Gazimihal derlemiştir. Teknesi bizim kabaklara benzer, kafası ise değişiktir (16).

1.1.10. Türkmenistan'da Türkmen Kemeñçeleri:

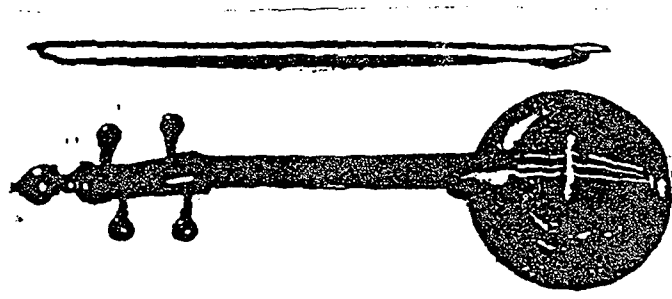

(Resim 13, T.K.T.G)

Türkmenlerin yaylı sazlarına gıcak dediklerini daha önce söylemiştik. Bu oldukça yaygın bir kemeñçe tipidir. 3 telli olan bu saz genelde Özbek ve Azerbaycan kemeñçelerine benzer.

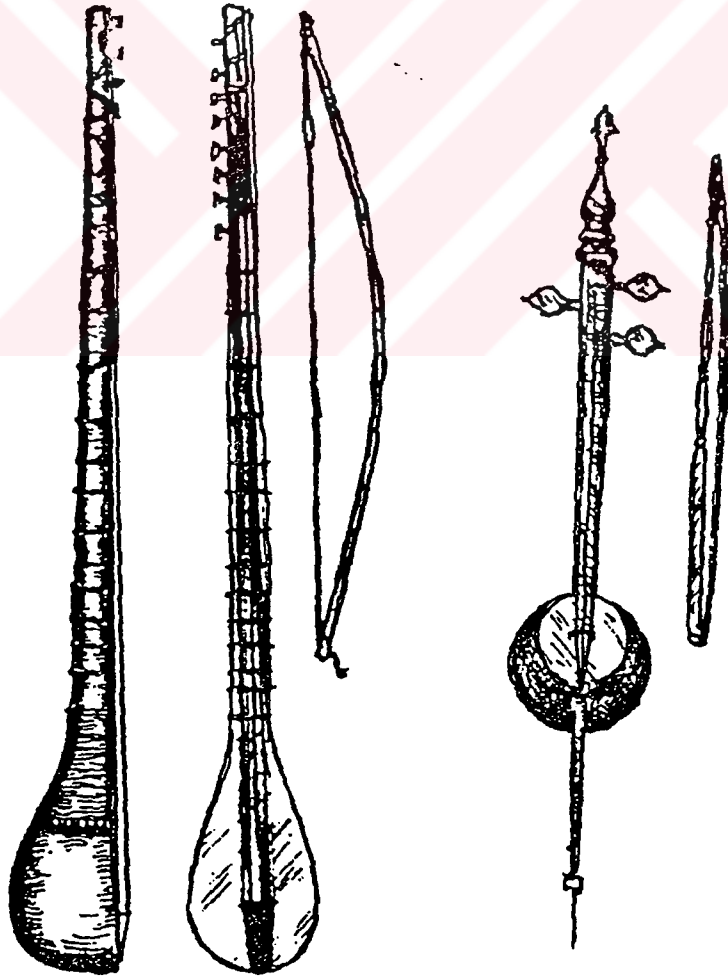
Resim 14'te görülen geliştirilmiş Türkmen gıcakları: Baş veya kafaları eski yerli tipe benzer yapılmış ancak modern yaylı sazlar gibi başları eğilmiştir (17).

(17) B. ÖGEL; a.g.e., s.323.

(Resim 14, T.K.T.G)

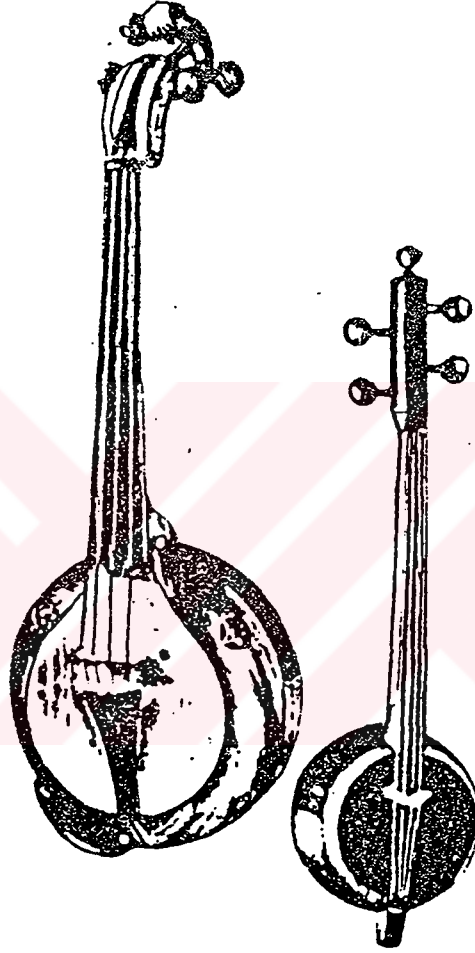
1.1.11. Özbek Türkleri'nin Kemençeleri:

(Resim 15, T.K.T.G)

Resim 15'te sol tarafta görülen Özbeklerin **Dombra** veya **Dambra** tipinde bir sazdır. 3 telli star gibi çalınır (18).

Resmin sağ tarafında görülen tür ise oldukça yaygın bir Türk kemençe tipidir. 3 telli olan bu saz genellikle ağaçtan oyularak yapılır. Ayrıca kabaktan yapılanları da vardır.

(Resim 16, T.K.T.G)

Resim 16'da görülen modernleştirilmiş Özbek kemençeleri: 3 telli olan bu sazların sağdakinin başı eski tip Özbek-Türkmen gıcaklarına benzer. Sol resimde görülenin ise başı batı sazları gibi eğilmiştir (19). Sağdaki resimde görülen modernleştirilmiş Özbek kemençesi, bugün kullandığımız kemane ile oldukça yakın bir benzeşme içindedir (20).

(18) B. ÖGEL; a.g.e., s.326.

(19) B. ÖGEL; a.g.e., s.328.

(20) B. ÖGEL; a.g.e., s.329.

İklığ adlı Türk kemençesinin asıl yurdu Anadolu'dur dersek yanlış bir şey söylemiş olmayız. Eski Anadolu'da ıklığ adlı kemençe daha çok ve yaygın olarak görülüyordu. Tarama sözlüğü bunun en değerli kaynağı durumundadır (21).

İklığ, Türk kültüründe Asya'dan Anadolu'ya doğru kendi iziyle o kadar takıntısız süzülüp gelebilmişti ki, kadromuzun en faydalı görüşü galiba bu noktayı belirtmesinde toplandı (22).

Konu, gerçekten karmaşık bir durumdadır. Ancak elimizdeki kaynaklarla bizim ulaşabildiğimiz, en eski yaylı Türk sazının 8.yy'da Kazakistan'da bulunduğu. Aynı yüzyıl ve daha önceki yüzyıllarda bu sazın, Anadolu'da var olduğuna dair bir belgeye rastlanamamıştır. Bu nedenle bu sazın Orta Asya'dan Anadolu'ya göçü büyük bir olasılıktır. Fakat kesin bir sonuç değildir. Daha önceki yüzyıllardan kalan belgeler ve kalıntılar elde edildikçe, bu yüzyıllara ait bilgiler derlendikçe daha farklı sonuçlar çıkabileceği hakkında esnek düşünülebilmelidir. Elde edilen her yeni belge, bu konuya yeni bir ışık getirecektir.

Şimdi ıklığ adıyla geniş anlamda bilinen bu sazın Anadolu'daki izlerine bakalım.

İklığ anacak surette elde kalabilmiş en eski Türkçe metin Selçuki çağının Anadolu'daki kapanış dönemindedir. Evvelce Raif Efendi'de bulunup nazımı bilinmeyen şiirin şu mısralarında ıklığ ile kopuz başbaşa anılıyorlar (kemancı yay çeken anlamındadır).

Gerü varam biri kişi yolda gezerdi
Urur kemancı şeyler ol ıklık
Bizi sevenlere budur konukluk
Dahi birisünün söyler kopuzu
Cefadır dostlarımın aşı tuzu.

14.yy'dan Germiyanlı Şeyhoğlu Mustafa'nın "Hurşit ve Ferahşat"ında sazın adı şöyle geçer:

Görür ıklık çalar bir köse Durmuş
Halayuk derli gelmiş kulak urmuş

(21) B. ÖGEL; a.g.e., s.273.

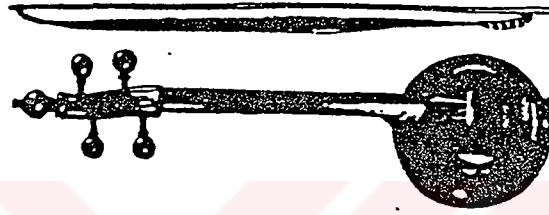
(22) M. R. GAZİMİHAL; a.g.e., s.76.

15.yy'dan Aydınlı Dede Ömer Ruşeni'de şunu okuyoruz:

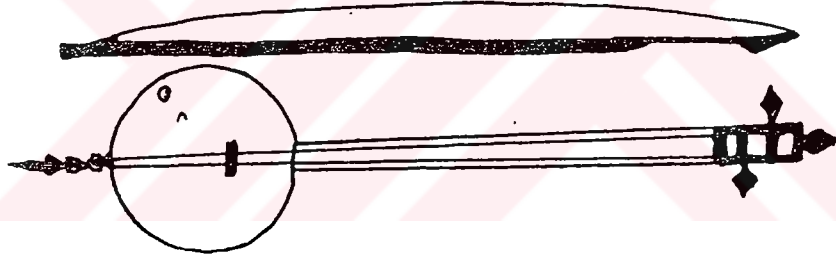
Sen benim yanımda gö-sen ıklığ'ı
Nidegün ol dem bilürdün saklığı.

İklığın, ilk doğru etimolojisi gibi, ilk bir zengin tarifi de 14.yy sonlarının Anadolu kültüründendir.

İlk Türkçe “edvar” kitaplarından birini o yıllarda Ahmetoğlu Şükrullah Bursa'da kaleme almıştı. Tek yazması Rauf Yekta Bey merhumun kitaplığındadır.

(Resim 17)

(Resim 18, İklığ)

Sofyalı Nimetullah Efendi'nin 1540'da tertiplediği Farsça'dan Türkçe'ye Lugat kitabında Rebap kelimesi karşısında şöyle deniliyor: “İklık ki, bir sazdır ve kopuz”. – Fakat aynı lugatın başka maddesinde kemançe karşısına sadece “ıklık” konularak asıl mutabakat tasrih edilmiştir (23).

Metinden bazı bölümler, günümüz Türkçesiyle şöyledir: İklığ'ın tası, sukabağındandır. İklığın tasının, yani teknesinin, iki yanında birer delik gerekir. Bu deliğin biri dar, biri geniş olmalıdır. Tasın yüzüne geyik derisi yapıştırılmalıdır. Derinin bütün yüzünün kalınlığı, aynı ve düz olmalıdır. Bu deri

(23) M. R. GAZİMİHAL; a.g.e., s.23-31

sıkıca gerilmelidir. Tasın dibine, 1,5 karış uzunluğunda bir çivi tutturulmalıdır. Tasın kenarında iki çengel bulunmalı, kirişler bu çengellere takılmalıdır ve ıklığın sapı, gayet sert ağaçtan olmalıdır. Badem ağacı gibi... Fakat abanoz ağacı olursa hepsinden iyidir. İkliğ iki tellidir. O iki telin biri ince, biri kalın olmalıdır ve ıklığı çalmak için bir yay gerekir. O yay'a, at kılını yay kirişi gibi takmak gerekir. Yaydaki kılların sayısı 30'dan az, 40'dan da çok olmamalıdır. Her kim ıklığ yaparken bu tertibe riayet ederse, gayet kamil olur.

Bu tariftten de anlıyoruz ki, o tarihlerde ıklığ Anadolu'da yaygındı ve adıyla sanıyla İKLIĞ idi.

Bugün Anadolu'nun pek çok yerinde, yörelerimize göre çeşitlilik gösteren ıklığ çeşitleri bulunmaktadır. Bu ıklığ çeşitleri, farklı yörelerde, farklı yöresel adlarla adlandırılmışlardır.

1.2. ANADOLU'DA ÇEŞİTLİ ADLARLA KULLANILAN YAYLI SAZLAR

Konu hakkında elimizde en geniş kaynak M. R. Gazimihal'in "İkliğ" adlı kitabıdır. Bu konuya ışık tutması bakımından bazı bilgileri aynen sunacağız (24):

Dızdır: Erzincan'ın Kemah ilçesinde kullanılan basit bir yaylı çalgının adıdır. Bilgi edinemedik.

Gıvgıv: Niğde bölgesinin gezgin oymakları arasında vardır. Bir tahta parçasına, atın kuyruk ve yelesinden 4 tutam kıl gerilip bunlara yayla sürtünerek çalınır.

Gıvgıv: Denizli'den Çalı ilçesinin Zeyve köyünde kullanılan yaylı çalgılardır. Muhakkak surette kabak cinsindendir.

Gıygı: Bazı Edirne ve Deliorman Türk köylerinde, Anadolu'dan da Eskişehir'in Satılmış köyünde yaylı çalgı adıdır.

Gıygırak: Onomatopedir. Çorum, Havza (Samsun) ve bazı Amasya köylerinde yaylı çalgıya böyle derler. Çeşidi bilinmiyor.

Gıygıy: Onomatope olduğuna şüphe yoktur. Bazı Malatya, Urla (İzmir) ve Amasya köylerinde yaylı çalgı anlamında geçer.

Gangili: Kırşehir köylerinde yaylı çalgıya böyle denilmektedir. Yerli yapısı bir çalgının adı olup olmadığını bilmiyoruz.

Kırbız: “Kalkopuz” dan hafifletilmiş olsa gerektir. Tire ilçesinin Salatin köyünde kabaktan çanaklı sürgeç çalgısının adıdır, ıklıdır.

Sinan Keman: Buna Suna Keman da denilmiştir. Çorum’un Alaca ilçesinde dut ağacından yapılan, Karadeniz kemençesinin iricesi tipinde olan, başı violon kafasından mülhem, gevrek sesli ve az rastlanan bir oklu çeşididir. Meraklı bir yapıcının çoğalttığı eşit örnekler yörede epey gün görmüş. Dize dayatılarak çalınırdı. Hala revaçta olup olmadığını bilemiyoruz. Arapkir’de de bir çeşidi vardır.

Yay: Safranbolu’nun bazı köylerinde ayrı bir kemençe çeşididir. Suna Keman büyüklüğündedir. Fakat kiriş, tel tertibatı başka türdür. Şeklen hayli kıdemli görünüyor. Biçiminin yay ile hiçbir andırırılığı bulunmamasına rağmen bu adı taşıması, sürgüne ok denilmesindendir.

Nahora: Mardin’in Midyat ilçesinde ıklığın adı budur. Görünen bir örneğinde göğüs, tavşan derisinden, sırt çanağı ve sapı ceviz ağacındandır. Teller ve yay demedi at kıllarındandır. Yay çubuğu mahlep dedikleri ağaçtandır. (İsim, nakara aslında olabileceği gibi, Arapça’da naakır adlı bir ok çeşidi de kayıtlıdır.)

Rebap: Rebap adının, 16.yy’dan kalan eserlerde kopuzla ve ıklılla yanyana ve aynı anlamda kullanıldığını görüyoruz. Gazimiha bu konudaki düşüncesini şöyle belirtiyor: Aynı tip sazın Farsça adı Barbat, Arapça adı Rebap, Türkçe adı da Kopuz idi.

Gazimiha Rebap sözcüğünün dilimize girişi hakkındaki düşüncesini ise şöyle belirtiyor: İstanbul’da bazı yaylı sazlarını ele alma heveskârlığı bir çığır halinde baş gösterip de keman adı “violon” a geçince ve sine-keman adı Fransız işi “violon d’amour” a takılınca, adsız kalan ıklığa bu kendi adı yine bağışlanamamıştı. Lugât paralama meraklıları arasında Rebap adı artık kesin surette (ve şehrli dilinde) onun adı oldu (25).

Fakat bu isim Anadolu’da benimsenememiştir. Türkçe’de, hiçbir Türkçe sözcük “R” harfi ile başlamamaktadır. Anadolu halkı, bu harf ile başlayan yabancı

sözcükleri söyleniş zorluğu açısından yumuşatma gereği duymuşlardır. Örneğin: Raf – İraf, Rum – Urum gibi.

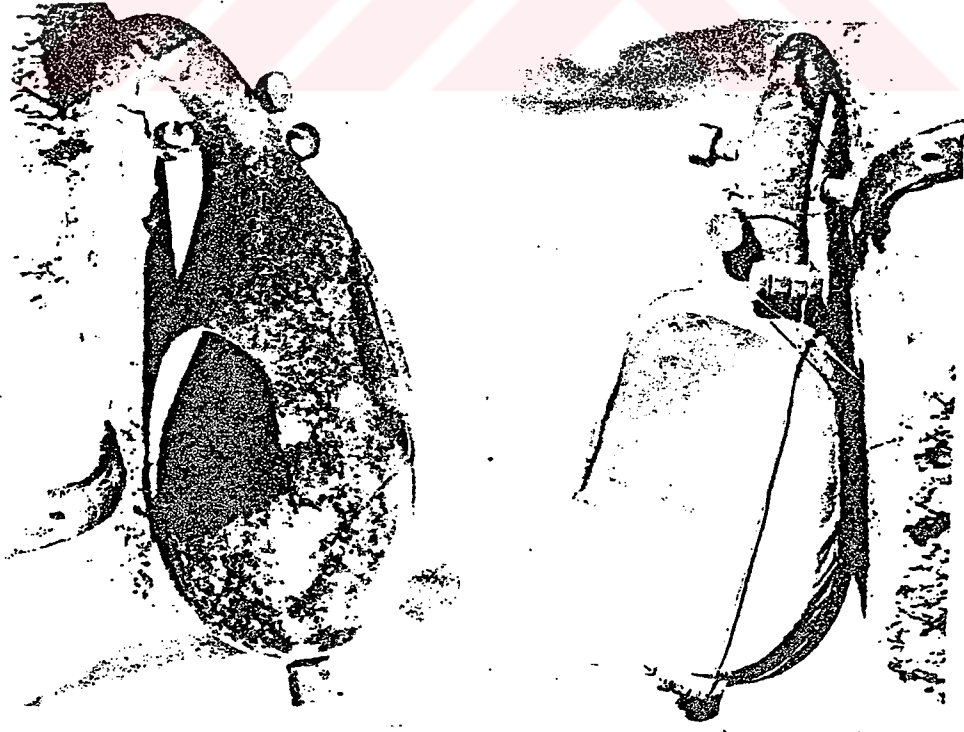
Biz Anadolu'daki ağızlarda benimsenmeyişi bu dil kuralına bağlıyoruz.

Fakat bugün için şunu da belirtmeliyiz ki, günümüzde dini müzikte kullanılan rebap adında ıklığla büyük benzeşme gösteren yaylı bir çalgı mevcuttur.

Kemençe: Bitlis'te ıklığın adıdır. Biçimce aynen ıklıktır. Muahhar Karadeniz kemençesi oralara pek inememiş gibi görünüyor.

Kılkopuz: Karadeniz kemençesinin bir çeşididir. Günümüz için bu böyle olmakla beraber, adından da kılı .kopuz (yani daha evvel ıklığ biçiminde) olduğunu istidlal güç değildir. Tokat'ın Karaçay köyünde varlığı önce tesbit sonra tahkik edilmiştir. Şimdi kemençe de diyorlar ve telleri kıldan değildir, belli ki şimdiki saz, kuzeyden inip burada da eski tipin yerini tutmuştur.

Hegit: Eğit de denir. Bugün ıklıktan şekilce ayrı ise de gövdesi kabaktandır. Köylü yapısıdır. Adana bölgesinin bazı güney Türkmen obalarında vardır.

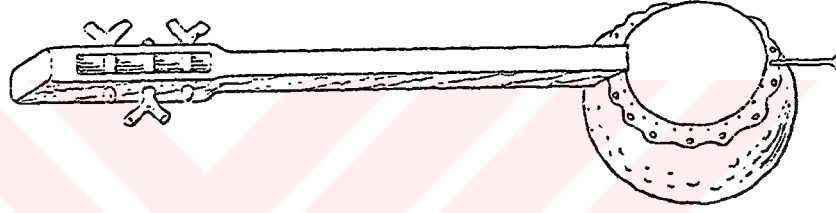

(Resim 19, Folk. Mus. İns. Of. Tur)

Telleri at kılından olan bu sazda dikkati çeken en önemli özellik, kabağın bir bütün olarak sazın yapısını teşkil etmesidir. Ve doğada tamamiyle hazır bir malzeme durumunda olmasıdır (Bkz. Resim 19).

Kabak: Güney, batı ve orta Anadolu köylerinde çanağı sukabağından yapıldığı için ıklığın ona göre izafi ad edindiğini ve dibinde en eski yapım göreneği çoğu zaman korunabildiğini belirtelim.

Kabak'ın Anadolu'da İkliğ'la eş anlamda kullanıldığını görüyoruz. Yöredeki söyleniş adlarına göre İkliğci (İkliğ çalan), Kabakçı (kabak çalan) olarak da karşımıza çıkmaktadır.

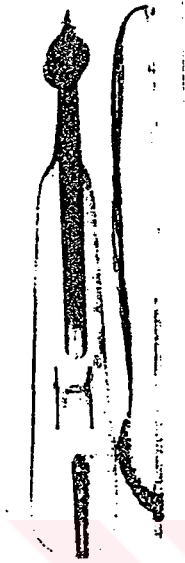
(Resim 20, Folk. Mus. İns. Of. Tur)

Mıtrıp: Siirt dolaylarında Karadeniz kemençesine benzeyen mıtrıp, dut ağacından oyularak yapılır (26).

Tırnak Kemane: Özellikle Kastamonu bölgesinde yaygındır. Tırnak kemane tırnak ile çalınan armudi yapıdaki yaylı çalgı, bilhassa orta Karadeniz'de Kastamonu'nun İnebolu, Cide, Azdavay ve civar yörelerinde, Zonguldak ve Çankırı'nın bazı kesimlerinde, ayrıca Fethiye'de yaygın olarak kullanılmaktadır. Kastamonu'da bu çalgıya sadece kemane denmektedir. Bu sazın yapısı klasik Türk Müziğinde kullanılan klasik kemençe ile hemen hemen aynıdır. Teller bağırsaktan yapılmaktadır. Tellerin akordu tizden peste doğru Re-La-Re olarak çekilir (27).

(26) Nail GÜRELİ; *Yöre Yöre Anadolu*, İstanbul, 1982, Gür Yayınları, s.71.

(27) Ersin BAYKAL; *İ.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Bitirme Tezi*, İstanbul, 1988, s.31.

(Resim 21)

(Resim 22)

(Resim 23)

BÖLÜM – 2

2. KARADENİZ KEMENÇESİNİN YAPIMINDA KULLANILAN AĞAÇLAR

Karadeniz kemençesinin yapımında çok çeşitli ve değişik ağaçlar kullanılmasına karşın, en çok kullanılan ve bu güne değin en olumlu sonuçların alındığı ağaçlar aşağıda tanıtılarak birer birer kimlik kartları verilmiştir.

2.1. AKGÜRGEN AĞACI

Akgürgen; dünyada Avrupa'nın hemen tümünde, Kafkasya, İran ve Amerika ormanlarında yetişir. Türkiye'de toplu durumda Karadeniz ve Marmara bölgelerinde özellikle Trakya'da bulunur. Akgürgenden alınmış iki parça birbirine sürüldüğünde parlak ve kaygan bir görüntü elde edilir. Bu özelliğinden dolayı sürtünme ve aşınmaya karşı olan yerlerde özellikle aranır. Güç yarıılır. Sert ve aşınmaz oluşundan dolayı tokmak ve alet sapı yapımında aranır. Mobilyacılıkta, torna işlerinde ve eğmeçli parçaların yapımında kullanılırlar.

Karadeniz kemençesinde ise (çok fazla sert veya çok hafif olmayan akgürgen) tekne gereci olarak idealdir. Koyu renk ağaç olan teknelerde ise gerekirse klavye ve flato çatısı olarak kullanılabilir. Ayrıca bugüne değin burgu yapımında denenmiş ağaçların en iyisidir.

2.2. AKÇAAĞAÇ

Akçaağaç, kelebek ağacı adıyla da bilinir. Avrupa, Asya, Kuzey Afrika'da bulunur. Türkiye'de hemen bütün ormanlık alanlarda dağınık olarak yetişir.

Dağ akçaağacı, ova ve vadilerde yetişen akçaağaçtan daha üstün kalitelidir. Başlıca sekiz kadar türü vardır. Doğal olarak kurutulması zorunludur. Kaplamaları da yine kuru olarak soyulur ve dilinir. En büyük kullanım alanını kaplamaları oluşturur. Özellikle kök kaplamaları lüks işlerde kullanılır. Masif olarak torna, oyma ve kakma işlerinde elverişlidir(28).

(28) Kemal DİNÇEL, Necati ÇELEBİ ve Nazım ŞANIVAR, Ortak Yazımı "Ağaç Teknolojisi", Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1977, s15-35.

Enstrüman yapımında ise diğer tüm işlerden daha fazla kullanılır.

Karadeniz kemeçesinin teknede, klavyesinde ve eşik yapımında kullanılır. Ayrıca kaplaması da beyaz olarak kullanılan tüm flato işleminde en iyi sonucu veren kaplamalardır.

2.3. LADİN AĞACI

Genellikle yüksek yerlerde yetiştiğinden halk arasında Doruk adı verilir. Kuzey ve orta Avrupa'nın dağlık bölgelerinde, orta Sibirya'da, Birleşik Amerika, Çin ve Japonya'da yetişir.

Türkiye'nin dağlık kıyı bölgelerinde orman olarak bulunur. Nemli ortamda çok çabuk büyür. Fazla güneşe ihtiyaç duymaz.

2.4. ARMUT AĞACI

Avrupa, Ön Asya, Afrika ve Amerika'nın pek çok bölgelerinde yetişir. Türkiye'de hemen her bölgede, ormandan çok dağınık durumda bağ ve bahçede bulunur.

2.5. CEVİZ AĞACI

Ceviz dünya üzerinde orta ve güney Amerika'da, Kafkaslar'da, Mançurya, Kore, Yeni Gine, Filipinler, Arjantin, Peru, Kolombiya, Avustralya, Afrika ve Avrupa'da yetişir.

Türkiye'nin özellikle Karadeniz kıyı bölgelerinde toplu olarak, diğer bölgelerinde dağınık durumda bulunur.

2.6. GÜL AĞACI

Türkiye'de yetişen türleri fazla çap yapmadıklarından, gereç olarak kullanılmazlar. Dünyada ise gül ağacı doğu ve batı Hindistan, Avustralya ve Jamaika'da bulunur(29).

(29) Kemal DİNÇEL, Necati ÇELEBİ ve Nazım ŞANIVAR, Ortak Yazımı "Ağaç Teknolojisi", Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1977, s15-35.

Masif olarak az bulunur olmasından, geniş olarak kaplamasından yararlanır. Yine masif olarak torna, ss eşyalarında, pipo, baston, şemsiye saplarında çok aranır. Kırmızı renk grubunda oluşu ve özellikle koyu renk damar süslerinin bulunuşu bu aēacı enstrümanlarda oldukça cazip kılar. Karadeniz kemençesinin de teknesinin yapımında kullanılabilir.

2.7. MAUN AēACI

Maun sıcak bir iklim aēacıdır. Batı Hindistan, batı Afrika, orta ve güney Amerika, Meksika, Küba, Jamaika, Sandamingo, Guatemala, Nikaragua, Filipinler, İspanya ve Avustralya'da yetişir. Türkiye'de yetişmez.

Mobilya alanında masif ve kaplama olarak üstün bir zelliēe sahiptir. Türkiye'ye dışardan gelmektedir. Lüks işlerde kullanılır.

Enstrümanlarda da oldukça geniş bir kullanım sahası vardır. Karadeniz kemençesinin teknesinde güvenilerek kullanılabilir. Ayrıca kaplamasından da flato olarak yararlanır.

2.8. ARDIÇ AēACI

Dünya üzerinde genellikle kuzey yarım küresinde, kuzey Amerika'dan Alaska'ya kadar geniş bir coērafi yayılışı vardır. Türkiye'de ana türleri bulunmaz. Yüksek bölgelerde bazı çeşitlerine rastlanır.

Ardıç çok dayanıklı bir aēa olmasından, mobilyacılıkta, oyma ve torna işlerinde, turistik eşya yapımında ve kırbaç sapları gibi esneklik gerektiren işlerde kullanılır.

Enstrümanlarda ise koyu kırmızı rengi kolay işlenmesi ve iyi cila tutması nedeniyle aranan bir aēatır. Karadeniz kemençesinde ise ses teknesinin (rzelans kutusunun) yapımında oldukça yaygın olarak kullanılır(30).

(30) Kemal DİNÇEL, Necati ÇELEBİ ve Nazım şANIVAR, Ortak Yazımı "Aēa Teknolojisi", Milli Eēitim Bakanlıēı Yayını, İstanbul 1977, s15-35.

2.9. ÇINAR AĞACI

Dünya üzerinde güneydoğu Avrupa, batı Asya ve Himalayalar'da ormanlar halinde yetişir. Kırk metreye kadar boy, beş metreye kadar da çap yapabilen dev bir ağaçtır. Türkiye'nin kurak bölgeleri dışında hemen her yerinde görülür. Genellikle gölge ağacıdır.

Gereç olarak çok çalışan bir ağaç olduğundan ve mekanik etkilere karşı dayanımının az olması nedeniyle masif olarak kullanılmaz. Üzerindeki pulcuklarla süslü ve şık görünüşlü kaplaması aranır.

Enstrümanlarda ise tekne yapımında özellikle kanunda alt ve üst tablo olarak aranır. İyi kurutulmalıdır. Karadeniz kemençesinde tekne yapımında kullanılır.

2.10. PELESENK AĞACI

Genellikle Brezilya, A.B.D., Afrika, Hindistan'da yetişir. Türkiye'de yetişmez. Pelesenk şık ve güzel rengi, çok zengin damar süsleriyle sevilen ve aranan bir ağaçtır. Pahalı ve değerli olan kaplamaları daha çok garnitür olarak kullanılır. Brezilya ve Hindistan Pelesenkleri göbek odununda kırmızı kahve veya çukolata rengine, damar kesitte geliş güzel uzanan siyah harelidir. Afrika pelesenkleri ise daha açıktır. En iyi türü ise Jamaika'dadır. Masif olarak uçak pervaneleri, tüfek kundakları, oyma ve torna işlerinde çok kullanılır.

Enstrümanlarda ise oldukça tutulan bir ağaçtır. Üstün ses özelliğine sahiptir. Karadeniz kemençesinde de geniş olarak kullanılabilir. Ses teknesinde, flato çitası, klavyelik olarak ve burğu olarak da güvenilirlikle kullanılabilir(31).

2.11. ERİK AĞACI

Erik, dünya üzerinde ılıman bölgelerde, özellikle orta ve güney Avrupa'yla orta Asya'da dağınık durumda bulunur. Türkiye'de ise hemen her yerde ormanda

(31) Kemal DİNÇEL, Necati ÇELEBİ ve Nazım ŞANIVAR, Ortak Yazımı "Ağaç Teknolojisi", Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1977, s15-35.

bulunur. Tüm nefesli enstrümanlar erik ağacından yapılır. Bu durum aynı zamanda bir gelenek halini almıştır, erik özellikle aranır. Mızraplı olanlarda ise tekne yapımında kullanılır. Özellikle koyu kırmızı kahverengi renkli olan gereci aranır. İyi bir ses kalitesi vardır. Karadeniz kemençesinde de kaliteli ses ve güzel bir tını verir. Titiz işçiliklerde şık ve klasik bir görünüm verir.

2.12. ABANOZ AĞACI

Abanoz tropikal bölgelerde yetişen bir sıcak iklim ağacıdır. Türkiye’de yetişmez. En iyi türlere doğu Hindistan, Madagaskar, Seylan ve Mavridus ormanlarında yetişir. Bu bölgelerin dışında yetişen abanoz diye satılan fakat gerçek abanoz olmayan ağaçlar da vardır.

Abanoz kaplama masif olarak lüks işlerde kullanılır. Yetiştigi ülkenin çoğunda ulusal servet olarak ilan edildiği için nadir bulunur ve pahalı bir gereçtir.

Tüm enstrümanlarda vazgeçilmez bir tuş ağacıdır. Karadeniz kemençesinde klavye, burgu ve kuyruk kısmı olarak şık ve ahenkli bir görünüm verir.

Ağaç, dünyanın en soylu gerecidir. Sonsuza kadar kullanım alanı vardır. Enstrüman yapımı bu alanların belki de en başında gelir. Taşıdığı estetik değerler göze, verdiği ses kulağa ve sesin estetiği de yine kulağa, yüreğe ve beyne hitap eder. Enstrümanın kendisi yapımcısının, ellerinin, yüreğinin ve beyninin billurlaşarak meydana çıkardığı emeğidir. İşte bu sahadaki sanat eserleri “el işçiliği” ve “ağacın” bütünleşmesinden başka bir şey değildir(32).

Buraya kadar farklı özelliklerde oniki ağaç çeşidini bilimsel verilere dayanarak inceledik. Bu ağaçların sayısı daha birkaç kat arttırılabilir. Örneğin; patuk, vengi, elma, meşe, köknar, selvi gibi ağaçlar da üstün özelliklerde ağaçlardır. Ancak bunlara benzer değişik ağaçları anlattığımız için konuyu fazla dağıtmak istemedim.

(32) Kemal DİNÇEL, Necati ÇELEBİ ve Nazım ŞANIVAR, Ortak Yazımı “Ağaç Teknolojisi”, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1977, s15-35.

Ağaçlar konusunda en önemli konu ise (iyi ses elde edebilmek için) ağacın yeterince kuru olmasıdır. Elbette ki estetik ön plandadır. Hangi malzemeyi nerede ve nasıl kullanacağımızı çok iyi bilmeliyiz. Ancak bu konunun içini ne kadar iyi doldurursak dolduralım yaş ve yeterince kurutulmamış ağaçlardan (ki bunlar ne kadar değerli olursa olsunlar) birinci sınıf bir ses almamızın olanağı yoktur. Aldığımız tını ise asla o ağacın gerçek tınısını vermez(33).

Enstrüman (dolaysız olarak) Karadeniz kemençesinin yapımında kaplama artığı araçlar kullanılmamalıdır. Çünkü kaplama artıkta ağaçlar, kaplamayı sağlıklı dilebilmek için günlerce dev buhar havuzlarında ve sıcak suda bekletilirler. Ağaç daha çabuk (kendi öz suyuna oranla) buradan aldığı suyu atsa bile buharın fırınlama esnasında ağacın hücre yapısında ve dokularında önemli tahribatlar oluşturmaktadır. Bu da ağacın bilinen (normal) özelliklerinden farklı işlenmesine neden olmaktadır. Daha sonra (ağaç havuzlarda öz suyunun önemli kısmını attığı için) ağaçlarda hızlı bir kuruma ve normalin dışında şekil değişimler görülebilmektedir. Enstrümancılıkta gerek buharla gerekse kuru olarak yapılan hava fırınlamaları tercih edilmemelidir(34).

Enstrüman (dolaysız olarak) Karadeniz kemençe yapımında ağaç gereci olarak normal hava şartlarında kurutulmalıdır. Bu kurutma işleminin süresi ise en az 4-5 yıldır.

(33) Kemal DİNÇEL, Necati ÇELEBİ, Nazım ŞANIVAR, Ortak Yazımı "Ağaç Teknolojisi", M.E.B. Yayını, İstanbul 1977.

(34) Cem ALTIPARMAK, "Karadeniz Kemençesinin Yapımı", İ.T.Ü. T.M.D.K. Lisans Tezi, İstanbul, 1992, s.6-7.

BÖLÜM – 3

3. KARADENİZ KEMENÇESİNİN YAPIMI VE OLUŞTURAN BÖLÜMLER

3.1. KARADENİZ KEMENÇESİNİN BÖLÜMLERİ

3.1.1. Baş:

Kemençe burgularının bağlandığı üst uç kısımdır. İçi oyuk olup burgularının uç kısmı burada saklanmaktadır. Bu kısımda burguların üstten geçirildiği 8-9 mm çapında üçgeni oluşturacak şekilde üç burgu deliği vardır.

3.1.2. Tekne (Gövde):

Saptan sonra gelen 42 cm uzunluğundaki bölümdür.

3.1.3. Sap:

Başla gövdeyi birbirine bağlayıp çalarken elle tutulan kısımdır.

3.1.4. Kulak (Burgu):

Tellerin bağlandığı ve kemençeyi akort etmeye yarayan üç kulak vardır. Her kulağa çevrilmek suretiyle bir tel bağlanır. Teller kafa kısmının başlangıcındaki deliklerden sokularak arkadaki oyuk kısımdan burgulara geçirilir.

3.1.5. Kravat (Klavye):

Notaların (seslerin) basıldığı yerdir. Sapa yerleştirilir, gövdenin yaklaşık yarısına kadar devam eder (28 cm).

3.1.6. Kaşlar (Ses Delikleri):

Kravatın bitiminden ortalama 3 cm aşağıda birbirine paralel 5-6 cm uzunluğunda, 3 cm genişliğinde açılan aralıklardır.

3.1.7. Kapak (Hartama):

Teknenin üzerine damarlar dikey gelecek şekilde yapıştırılan hafif bombeli kısımdır.

3.1.8. Eşik:

İki kaş arasında bulunup telleri taşır.

3.1.9. Dipçik (Kurbağa):

Gövdenin alt bitimine bağlanan bu parça telleri başla alt kısma bağlar.

3.1.10. Can Direği:

Kapakla tekne arasına yerleştirilir. Sesi dışarıya vermeye yarar.

3.2. KARADENİZ KEMENÇESİNİN YAPIMI

Hangi ağacın kullanılacağı belirlendikten sonra kullanılacak parça ilk önce kurutulur. Kurutulacak ortam ne soğuk ne de aşırı sıcak olmamalı, kurutma sırasında herhangi bir dış etken kullanılmamalıdır (kuruma işlemi 2-3 yıl sürebilir).

Kurumuş ağaç 57 cm uzunluğunda zımpara payı ile beraber genişliği 10 cm, yüksekliği 7 cm olacak şekilde biçilir. Kemençeye ilk önce tekne kısmından başlanır. Biçilen ağaç üzerinde kemençenin baş ve tekne olarak çizimi yapılır (Bkz. Resim 25). Çizim yapıldıktan sonra oyma işlemine geçilir. Teknenin içi 42 cm uzunluğunda baş kısmına gelen yer 3 cm, dip tarafına gelen yeri ise 5 cm oyulur. 0,5 cm kenar payı bırakılır. Tekne oyulduktan sonra boğaz ve baş kısmına geçilir. Boğaz kısmı 8 cm, baş kısmı 6 cm olarak oyulur (Bkz. Resim 26). Baş kısmına üçgeni oluşturacak şekilde 3 adet burgu deliği açılır. Burgular aynı ağaçtan 5cm uzunluğunda (bunun 2 cmlik kısmı tutma yeridir) yapıldıktan sonra alt uç kısmına tel geçirilebilmesi için yarık açılır ve yerine takılır.

Ladin ağacından 0,5 cm kalınlığında kurutularak hazırlanmış, kapak 42 cm uzunluğunda, 10 cm'ye 1 cm bombe payı bırakılarak ılık su içinde 1 gün bırakılır. Kapak belli bir esneklik kazandıktan sonra sudan çıkarılır. Bir iple bombe vermek için eğimli bir yere (soba borusu olabilir) bağlanır. Tekrar kurutulur ve ipler

çözülür. Kapak artık son şeklini almıştır. Tekne üzerine hava almayacak, kenarlardan dışarıya taşmayacak şekilde yapıştırılır.

Kravat 28 cm uzunluğunda (7cm'si sap kısmına gömülü olarak), genişliği üstte 2cm, alt bitimine inerken genişlemesi sebebiyle 3 cm'dir. Üzerine isteğe bağlı süslemeler yapılabilir. Kravatın yerleştirilmesinden sonra bitiminden ortalama 3 cm aşağısında birbirine paralel, 5-6 cm uzunluğunda ses durumuna göre iki kaşın arası yaklaşık 3 cm olacak biçimde 2 mm'lik oyuklar açılır. Bu oyukların sol tarafında bulun kaştan içeriye bir iğne ucuna yerleştirerek can direği monte edilir.

Dipçik 12 cm uzunluğunda, çatal şeklinde oyularak üst bitimine makara benzeyen, telleri tutmaya yarayan bir şekil verilir. Kemençenin alt tabanına bakır bir telle tutturulur. Dipçiğe takılan teller yukardan baş kısmının başlangıcındaki üç delikten sırayla arkaya doğru geçirilir ve burgulara bağlanır. Solda ince tel, ortada orta kalınlıkta, sağda kalın tel (sırma tel) bulunur. Genellikle tellerin kalınlığı şu şekildedir: İnce 0,25, orta 0,30, kalın bam teli (sırma tel).

Eşik aynı ağaçtan genellikle 2 cm yüksekliğinde, 2 cm genişliğinde, kapağa değecek kısmı sesi sağlıklı verme açısından bir köprüyü andıracak şekilde oyularak hazırlanır. Hazırlanan köprü iki kaşın ortasına gelecek şekilde tellerle kapak arasına yerleştirilir. İnce uçlu kesici bir aletle üzerine tellerin yerleşebilmesi için 3 tane yarık açılır ve teller bu yarıklara oturtulur.

Kemençe yapıldıktan sonra sesi iyi verip vermediğine bakılır. Eğer kaşlar ve can direği yetersiz ise teknenin kenarlarında ek delikler açılarak daha gür bir ses aranabilir.

Kemençe yayı iki parçadan oluşur: Odun ve kıl. Odun kısmı genelde kemençe boyuyla aynıdır. Örneğin; kemençe 57 cm ise yay uzunluğu da 57 cm'dir. Çapı da 0,5 cm'dir. Erkek atların kuyruk kılları tek tek temizlendikten sonra bir ters, bir düz dizilir. Böyle dizilmesindeki sebep gözle görülmeyen dişlerin ters düz gelip daha iyi ses çıkarması ve kemençede cızırtıyı önlemesidir.

Kılların oduna bağlanırken uçtan 1 cm içeriye iyice monte edilir. Sap kısmından ise el büyüklüğüne göre en az 5 cm boşluk bırakılarak bağlanır. Çalarken elin tutacağı yere de sert bir cisim bağlanarak kılların 10 cm'lik kısmı kapatılır ve enstrüman çalınırken elin pozisyonunu daha da kolaylaştırır.

Karadeniz kemençesinde ağaç kısmı yapıldıktan sonra cila işlemine geçilir.

Kemençemizde; dolgu verniği, parlak vernik ve gomlâk cilası kullanılır. Özellikle gomlâk cilası makbuldür.

İyi bir zımpara olmuş yüzeye dolgu verniği ve parlak verniği tabanca ya da fırça ile incelterek (tiner yardımıyla) yüzeye atılır. 2 ya da 3 gün kuruduktan sonra ince bir zımpara ile parlatmaya geçilir. Parlatma da pasta ve polisch ile yapılır.

3.3. KARADENİZ KEMENÇESİNDE CİLALAR VE TUTKALLAR

3.3.1. Cilalar:

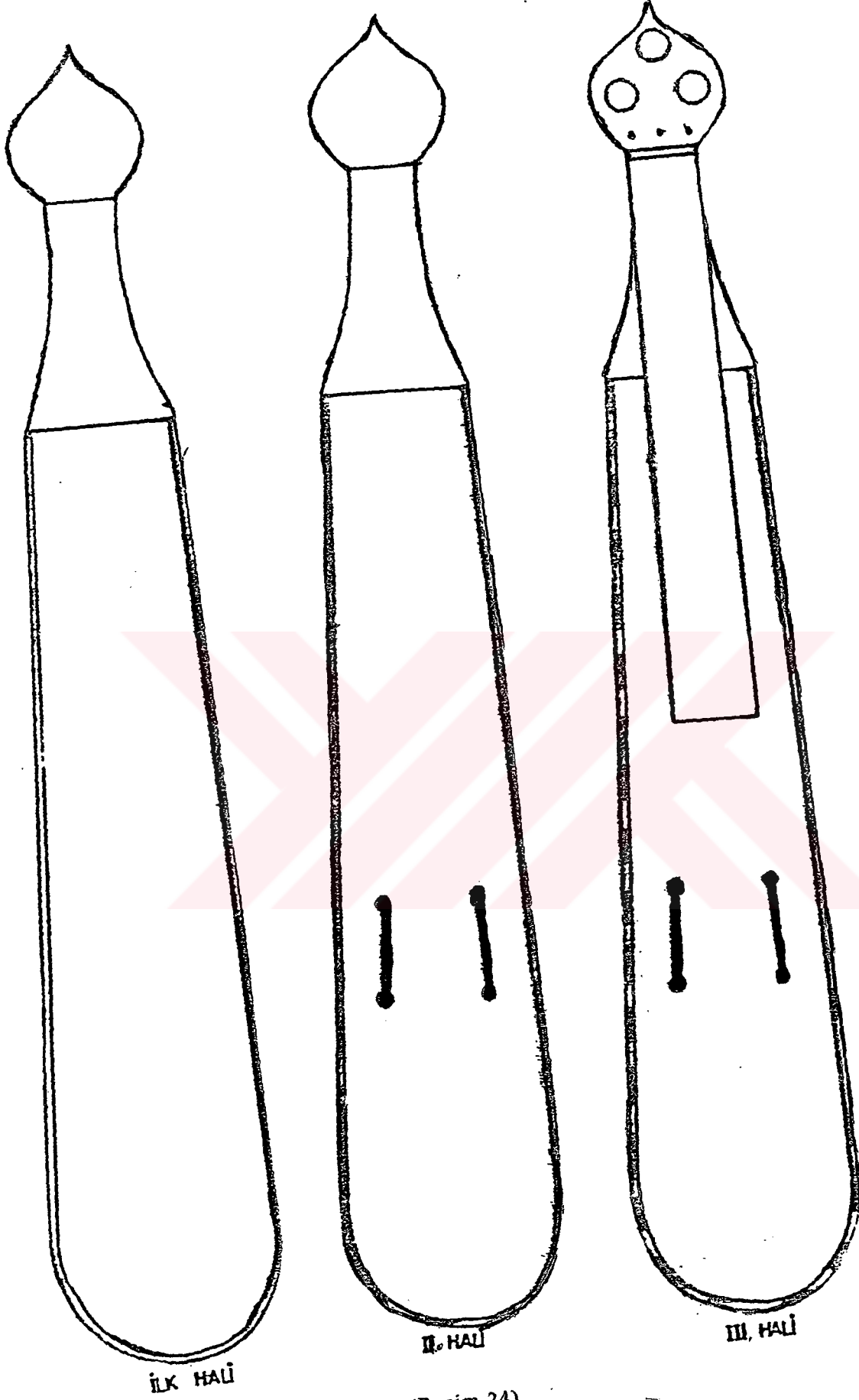
En iyi cila gomlâk cilasıdır. Gomlâk doğal bir reçinedir. Bitkisel ve hayvansal bir üründür. Vatanı Hindistan olan ve yaprak bitine benzeyen bir böceğin çıkardığı salgıdan elde edilir(35).

3.3.2. Tutkallar:

Karadeniz kemençesinin yapımında çoğunlukla sıcak (boncuk) tutkal kullanılır. Bu tutkal kemik ve deriden yapılan boncuk şeklindeki taneciklerdir. İdeal bir yapıştırıcıdır. Tutkal tanecikleri bir kap içerisinde ısıtılarak şişmesi ve yumuşaması sağlanır. Daha sonra özel olarak hazırlanmış ve tutkal kabı dediğimiz biri küçük, biri büyük kaptan oluşan kapların küçüğüne şişmiş ve yumuşamış tutkalı, diğer büyük kaba da suyu koyarız. Tutkal kabını su kabının içine yerleştirip ateşte suyu kaynatarak içinde de tutkalın pişmesini sağlarız. Tutkal pişerken yüzeyinde katmanlar oluşur. Bu katmanları sürekli alarak ve tutkalı temiz bir tutkal haline getirmiş oluruz. İyi kaynamış, iyi pişmiş bir tutkaldan iyi sonuç alınır. Tutkal yapıştırılacak yüzeye ne az ne de fazla sürülmelidir. Çok sürülürse katman oluşur, bu da hiç iyi bir görünüm vermez. Az sürüldüğünde ise tutkal ağaç gözeneklerince emilemediği için iyice yapıştırmaz(36).

(35) Cafer AÇIN, "Enstrüman Bilimi" Kitabı, Kendi Yayını, İstanbul 1992, s.23

(36) Cem ALTIPARMAK, "Karadeniz Kemençesinin Yapımı", İ.T.Ü. T.M.D.K. Lisans Tezi, İstanbul, 1992, s.15-16.

İLK HALİ

II. HALİ

III. HALİ

(Resim 24)

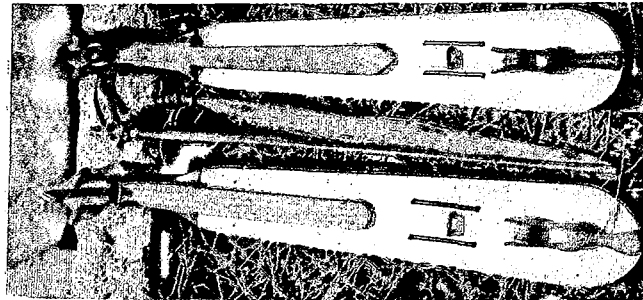
BÖLÜM – 4

4. KARADENİZ KEMENÇE ÇEŞİTLERİ

4.1. KABA BOY (PEST) KARADENİZ KEMENÇELERİ

Bilindiği gibi oyunlarımız, türkülerimiz, kostümlerimiz ne kadar bir ile, ilçeye ait olsalar da köyler arasında bile değişiklikler söz konusudur. Bir köyde oynanan oyun, söylenen türkü, çalınan ve yapılan enstrümanlar farklılıklar göstermektedir. İşte Karadeniz bölgesinde yapılıp çalınan kemençelerde de bu farklılıklar göze çarpar. Genellikle Sürmene, Of, Çaykara ve Rize’de çalınan kemençeler **KABA KEMENÇE**’dir. Bu yörelerde orta ve zil kemençeyi sevmezler. Kaba kemençeden kasıt sesi kalın (pest) olan kemençedir. Bu kemençelerin karar sesi Re, Mi, Fa’dır. Ses aralıkları Re karar sesine göre akort çekmişsek kalından inceye ses aralıkları şöyle olur: La-Re-Sol olur. Üç telli Karadeniz kemençesinde orta tel her zaman karar sesidir.

Kaba kemençeler genelde dut ağacından yapılmaktadırlar. Ölçüleri diğer kemençelere göre değişmez. Kemençeye kaba (pest) sesi veren, ağacının dut oluşudur. Kapak yapılacak ağacın da etkisi vardır. Yöre enstrüman yapımcıları kalın ve geniş damarlı kapakların kaba ve yumuşak ses verdiğini bilirler, bunun için de ardıç ağacı kullanırlar. Kaba kemençelerin telleri de diğer kemençelerden daha farklıdır. Örneğin; tel numaraları 0,30, ince bam ve kalın bam kullanılır.

(Resim 25)

Kaba kemençelerin pest ses vermesinin dört ana sebebi vardır:

1- Ağacın cinsi: Dut olmalı ve ölçüleri diğer kemençelere göre boy ve en olarak 1-2 cm arası değişir. Diğer ölçüleri de ona göre orantılanarak yapılır.

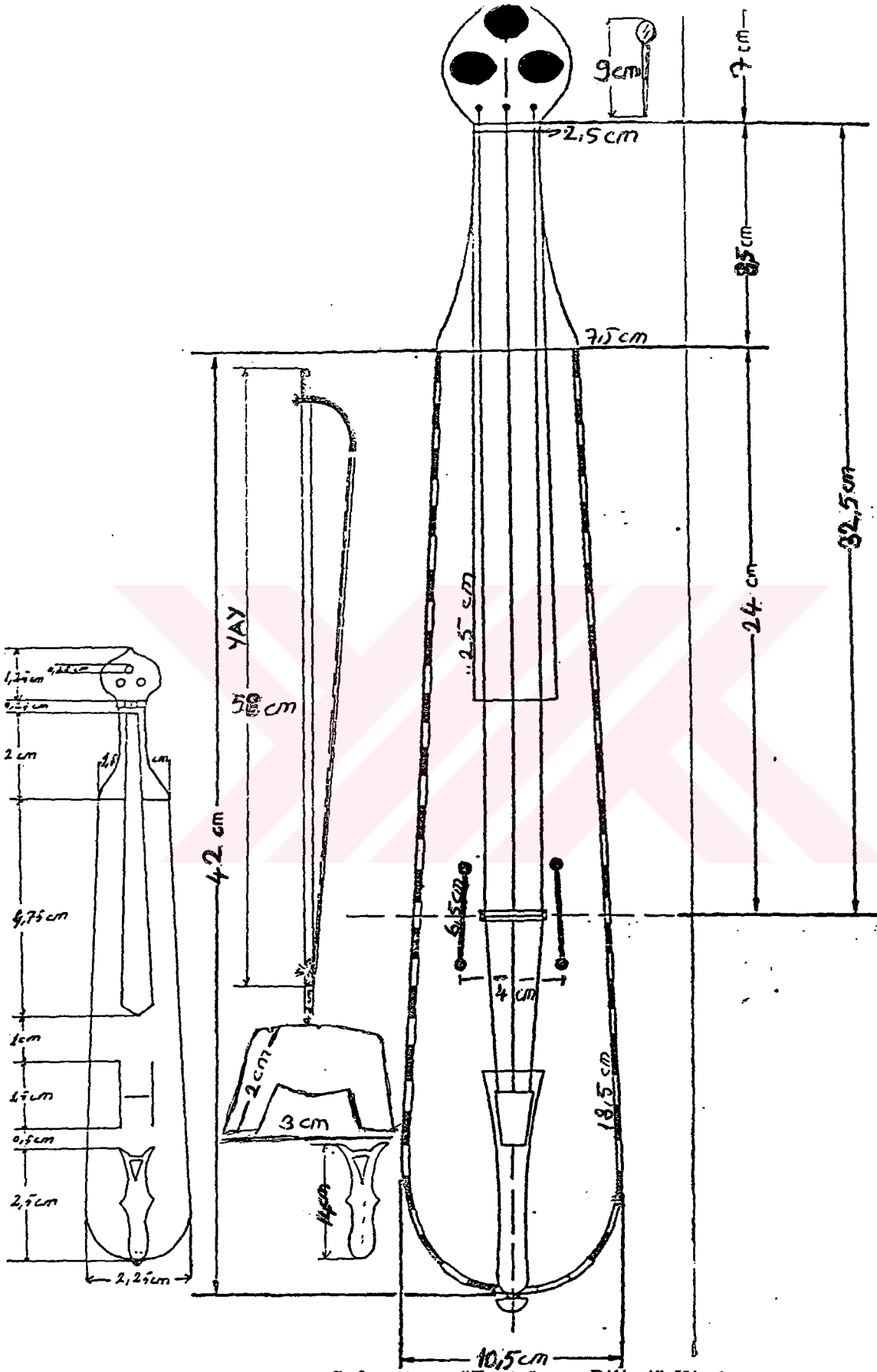
2- Ölçüleri: Şekil26 daki gibidir.

3- Göğüs (Üst kapak): Kapakta pest ses arıyorsak biraz yumuşak ve geniş damarlı ağaçtan yapılmış olanı tercih etmeliyiz. Yumuşak ve geniş damarlı ağaçlar pest ses vermektedir.

4- Tel numaraları: İnce tel – zil 0,30, orta tel – orta 0,32, kalın tel – sağır bağırsak tel bulunamadığından kemanın 3 numaralı teli kullanılır.

Bu dört özellik birleştiğinde kaba güzel bir ses yakalanır.

Cafer AÇIN "Enstrüman Bilimi" Kitabı
(Resim 26)

4.2. ORTA BOY KARADENİZ KEMENÇELERİ

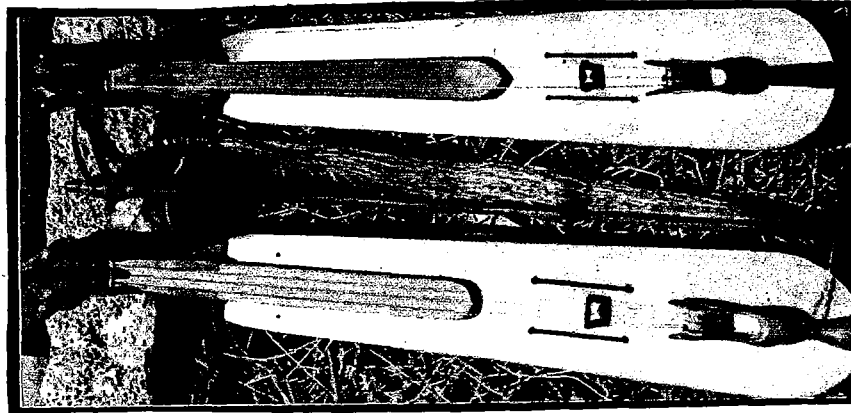
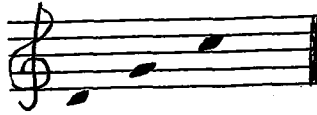
Trabzon Merkez, Akçaabat, Vakfıkebir, Beşikdüzü, Şalpazarı, Ağasar ilçelerinde yapılıp çalınan türüdür. Bu tip kemençeler genelde erik, armut, kavak, ardıçtan yapılır. Orta boy kemençelerin karar sesleri Sol, La'dır. Örneğin; orta teli La karar sesi olarak alırsak en kalın tel Mi, orta tel La, ince tel Re olur (veya re – sol – do). Başka seslere çekmek için zorlanırsa ya tel kopar ya da ses rengini kaybeder.

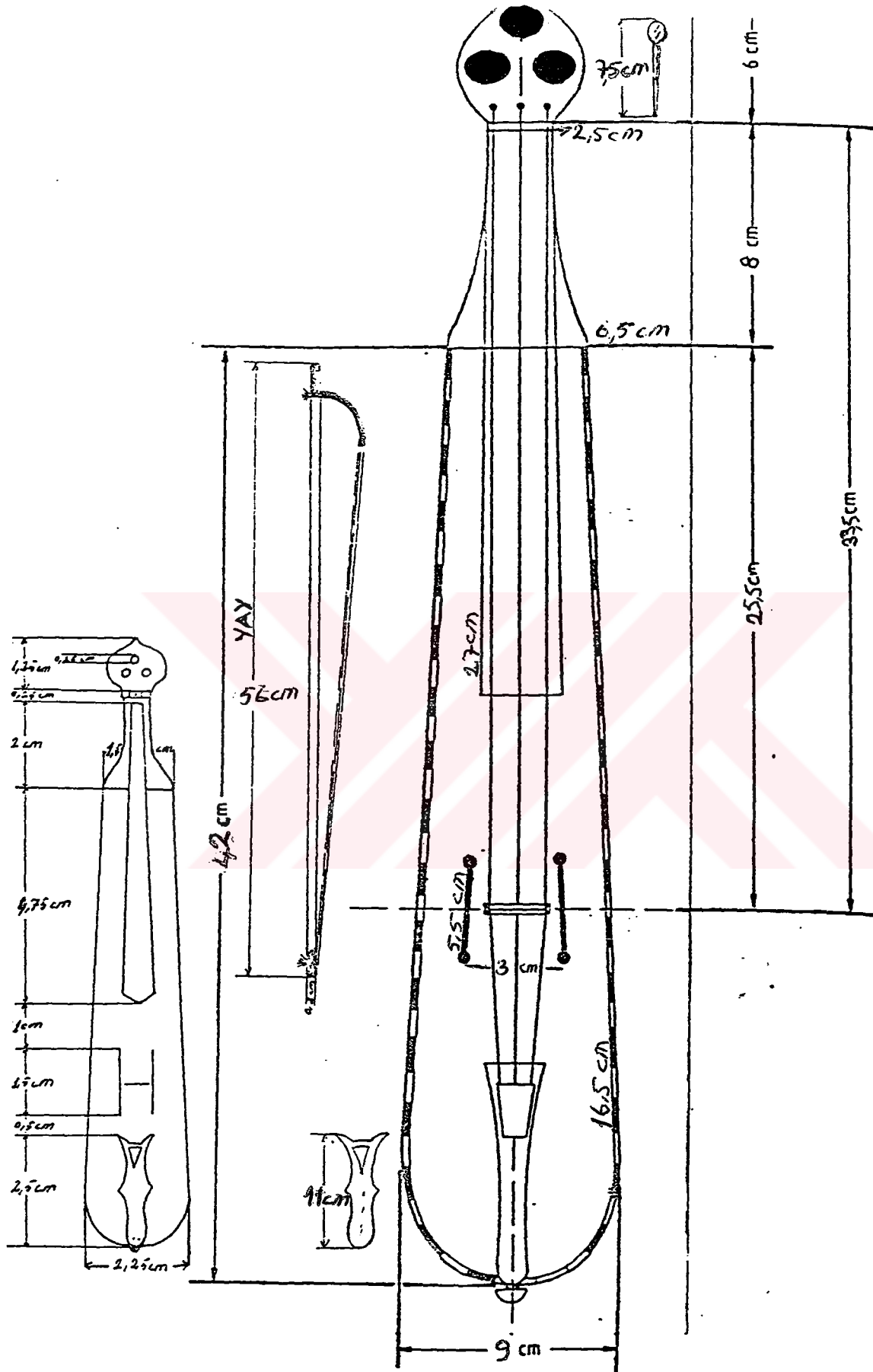
Orta boy kemençelerin en büyük özellikleri hem türkü söylenirken hem de horon oynanırken çalınmalarıdır.

Tel numaraları: İnce tel – zil 0,28, orta tel – orta 0,30, kalın tel – sağır kemanın 2. teli.

Bu kemençelerin bir ismi de türkü kemençesi veya muhabbet kemençesi dir. Kemençenin sesi Karadeniz insanının kulağına öyle bir yerleşti ki kemençenin sesini duymasıyla hemen ne tür bir kemençe olduğunu söyleyebilir.

(Resim 27)

Cafer AÇIN, "Enstrüman Bilimi" Kitabı
(Resim 28)

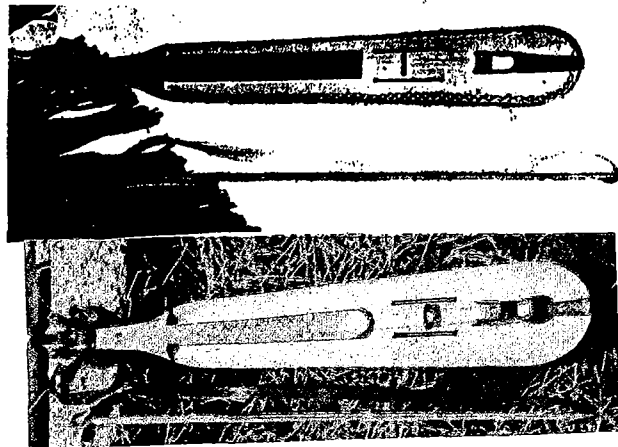
4.3. CURA BOY KARADENİZ KEMENÇELERİ (ZİL KEMENÇELER)

Genelde, Giresun il sınırları içinde yapılıp çalınan, karar sesi Si, Do olan kemençelerdir. Yapımında genellikle sarmaşık, erik bazen de ardıç ağacı kullanılır. Bu ilde diğer illere nazaran kemençe yapımına daha çok önem verilir. Cura boy (zil) kemençenin teknesi diğer kemençelerden 1 cm küçüktür. Kapak kısmı oldukça ince damarlı ve sert ladin ağacından olmalıdır. Çünkü, yöre kemençe yapımcıları bu tür kapakların kemençede tiz ses verdiğini biliyorlar.

Tel numaraları: İnce tel – zil 0,25, orta tel – orta 0,30, kalın tel – sağır kemanın 2 numaralı la teli kullanılır.

Zil kemençelerin tiz ses vermesinin beş ana sebebi vardır:

- 1- Ağacının erik veya sarmaşıktan olması.
- 2- Ebatlarının şekil 30'da gösterildiği gibi daha küçük olması
- 3- Tel numaralarının yukarıda belirtildiği gibi diğerlerinden daha ince olması.
- 4- Kapağının ince damarlı, özel seçilmiş, sert hartamadan olması.
- 5- Can direğinin sert ağaçtan olması.

(Resim 29)

4.4. DÖRT TELLİ KABA KARADENİZ KEMENÇELERİ

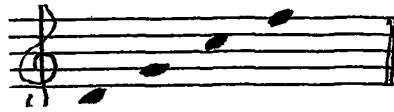
Trabzon, Çaykara, Of, Akçaabat'ın bazı köylerinde yapılır. Bu tip kemençeler yakın zamanda Yunanistan'da da yapılıp kullanılmaya çalışılmıştır. Eski Rum-Pontus döneminde Trabzon'dan Yunanistan'a göç eden, açtıkları kemençe okullarında ve enstrüman yapım atölyelerinde her çeşit ağaçtan Karadeniz kemençelerini taklit ederek yapıştırma tekniğiyle yapılmaya başlanmıştır ve hala yapılmaktadır.

Karadeniz bölgesinde bu kemençelere bir tel eklemeye enstrümanın ses aralıklarının genişlemesi kişileri Türk Müziği'ne yöneltmeye başlamıştır. 1,5 oktav olan üç telli Karadeniz kemençesi bir tel eklenerek 2,5 oktava kadar çıkarılmıştır.

Dört telli kaba karadeniz kemençelerinde ses aralığının 2,5 oktava kadar çıkması, o sazın büyük orkestralarda yer alması, Karadeniz dışında ayrıca evrensel boyutlara da ulaşması anlamına gelir.

Dedem İsmail Balcı'nın en son geliştirip çaldığı dört telli Karadeniz kemençesinin bilimsel analizi aşağıdaki gibidir:

Ses aralığı 2,5 oktavdır. Bu da hiç kemençe değiştirmeden her parçaya (esere) rahatlıkla eşlik edebilme imkanı doğurmuştur.

Akort: Re, mi, fa, sol, la, si olur. Sözelimi; üç telli kemençeyi sadece sabit bir sese çekip devamlı o sestten çalınmasına karşın dört telli kemençede bu sorun kalkmış yerine transpoze çalınabilme zenginliğine ulaşılmıştır.

Kulaklar (Burgular): Dört kulağı (burgusu) vardır. Ölçü olarak diğer kemençe burgularından farkı baş kısımlarının küçük olmasıdır. Bunun sebebi de akort yaparken kulakların birbirlerine değmemesidir.

Tel numaraları: Birinci tel 0,28, ikinci tel 0,30, üçüncü tel kemanın

ikinci teli, dördüncü tel kemanın üçüncü teli ölçüsündedir.

Yapımında kullanılan ağaç: Dut ağacı.

Yay boyu: Kemençenin boyu esas alınarak yapılır. Örneğin; kemençe boyu 55 cm ise yay boyu da 55 cm olmalı.

Geçmişinden bugüne Karadeniz Bölgesi'nde muhtelif boy ve akortlarda yapılıp çalınan kemençelerde bir gelişme olmamasına karşın, dört telli kemençede bu tarz gelişmeler bu tezle ortaya konmuştur.

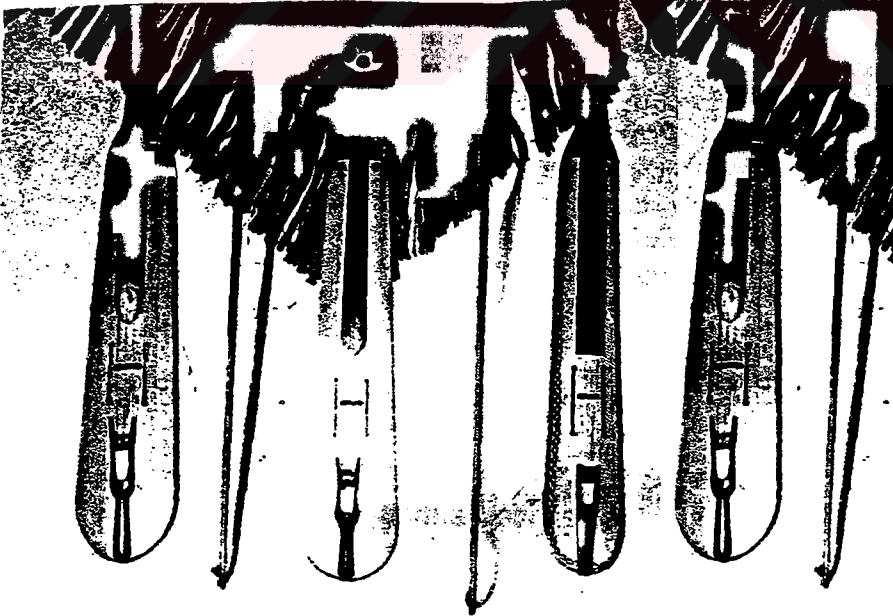

4.5. KEMENÇELERİN FARKLI ÖZELLİKLERİ

- Şekil olarak 1 ila 4 cm'e kadar değişen ebat farklılıkları vardır.
- Türlerine göre farklı ağaçlardan olanlar vardır.
- Üç telli kemençede üç burgu dört telli kemençede ise dört burgunun olması.
- Üç telli kemençelerin dört tellide olduğu gibi standart yapım (akort) ölçüleri olmadığı için farklı ebatlarda yapılmakta, farklı akortlarla çalınmaktadır.

4.6. KEMENÇELERİN ORTAK ÖZELLİKLERİ

- Hepsinin de 3 teli, 3 burgusu vardır ve aynı görünüme sahiptirler.
- Akortlarının dörtlü ses aralığına göre çekilmesi.

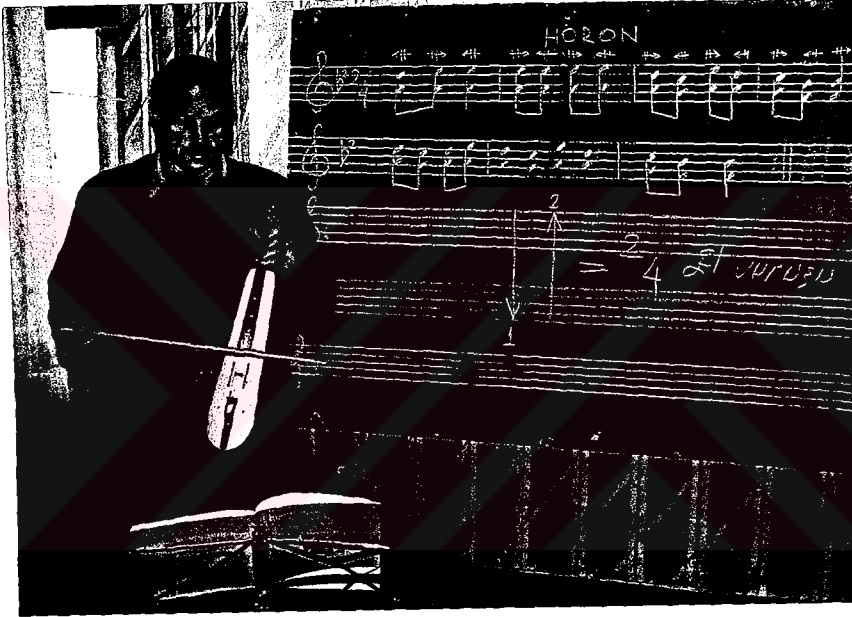
(Resim 32)

4.7. KARADENİZ KEMENÇE YAPIMCILARIYLA ÖZEL GÖRÜŞMELER

6 KASIM 2000

TEMEL CİVELEK İLE KEMENÇE YAPIMI HAKKINDA GÖRÜŞME

Temel Civelek 1951 Trabzon/Akçaabat/Sıdıksa (Çayırbağ) doğumlu, Deniz Yollarından emekli. Mesleği ahşap tekne donanımı, mobilya ağaç işleri. 1966 yılında amatör, 1970 yılında profesyonelce kemençe yapımına başladı. Halen kemençe yapımına devam etmektedir.

(Resim 33)

- Şimdiye kadar yaptığınız kemençe sayısı nedir?

Yaklaşık 400 civarında.

- En iyi kemençeler hangi ağaçtan yapılır?

Ardıç, erik ağacı. Ardıç ağacının da dikenli olanı makbuldür.

- Bu ağaçların özellikleri nelerdir?

Bir gün ormana çıktım, kemençe yapmak için ağaç arıyordum. Elime

aşağı yukarı 30 cm kuturunda (*) ardıç vardı. İnanır mısınız, yaş ağaca elimdeki sert ağaçla vurarak çıkan sesi dinledim, davul gibi öttü. Ağacın kendisinde akustik ve titreşim olduğuna karar verdim.

- En makbulu ardıç mıdır?

Dikenli ardıçtır. Diken ardıçtan yapılan kemençelerden güzel **muhabbet kemençesi** olur.

- Muhabbet kemençesinden neyi kastediyorsunuz?

Orta ses bulunur, kaba ses bulunmaz. Muhabbet kemençeleri daha çok türkülere eşlik edilirken kullanılır.

- Dut ağacından yapılan kemençeler hakkında ne düşünüyorsunuz?

Dut ağacından yapılan kemençeler usta kemençeciler tarafından tutulmaz.

- Neden?

Dut ağacının elifleri delik olduğundan nemli havada rutubet kapar, sağır ses çıkar. Erik ağacı daha çok tutulur, bunun sebebi bizim memleket rutubetlidir, dumanlıdır, sislidir. Diyelim ki köyde düğün yapacaksın, dışarıdasın, kemençenin üzerine nem inmiş. Dut veya ardıç ağacı etkilenir, çalmaz ama erik öyle değil. Suya sok çıkar yine çalar.

- Kemençelerde tiz kemençe ya da muhabbet kemençesi ayrımı sadece bu ağacın türüne göre mi yoksa kapaklarda kullanılan ağaçlara göre mi olur?

Aslında bütün çalgılara ses özelliği veren üst göğüslerdir. Örneğin; davulun derisi güzel oldu mu güzel çalar. Bizim kemençenin de kapak olayında bazı kemençeci arkadaşlarımıza bunu söylüyorum bana rıza göstermiyorlar. Aslında kemençeye en güzel kapak bizim memlekette hartama dediğimiz tabirle yani ayırma, yarma kapaktan yapılır.

(*)Kutur: Ağaç gövdesinin çapı.

- Hangi ağaçtan yapılır?

Diyelim ki; biz biçme kapak yapmak için makinada elifleri düzgün bir köknar ağacını biçtik, rende yapmamız gerekir. Kapağın biliyorsunuz en tarafı 11 cm, boyu 45 cm rendelemek gerekiyor. Kapağın bir yüzünde rendeyi alırsın, fakat ters tarafını çevirdiğin zaman rende dalar, kapağı kırar. Hartama öyle değil. Hartamayı dört türlü çevirerek böyle kumaş topu gibi katlayarak rendeye vurabilirsin.

- İnce (tiz) kemeçe ve orta kemeçeyi nasıl ayarlıyorsunuz?

Sık elifli hartama tabir ettiğimiz kapak dik ses verir. Ağacın büyüme şeklinin etkisi vardır. Mesela; kapağın genişliği 11 cm, sol taraftan elifler ince, 1 milim 1 milim sağa doğru geldikçe elifler genişliyor. O kapaktaki ses biraz dengesiz olur. Eğer elifler sağdan sola eşit giderse muazzam ses verir. Elifler dengesiz olursa kapaktan şöyle randıman alabiliriz: Sık elifli taraf zil tarafa gelecek şekilde kemeçeye vurulursa ses eşitlenebilir.

- Kapağın ölçüleri hakkında bilgi verir misiniz?

İnce elifli kapak sert olursa 1,5 mm (2mm değil). Fakat bunda da eğer tekne sert ağaçsa, diyelim ki erik ağacı (erik ağacı sert ağaçtır). Erik ağacının alt taban kalınlığı 4,5-5 mm arası olması gerekir. Yan yanaklar da, kasa tabir ettiğimiz gövde de 3-3,5 mm arası olacak. Alt tabanla yan yanaklar arasında 1 mm fark olacak. Bu tip kemeçeye vurulan kapak sert kapak üzeri sık elifli 1,5 mm olacak. Bunda da genellikle la sesini çok kolay yakalarsın. Ama sol kemeçeye yumuşak kapak vurmak gerekiyor ve elifleri biraz daha seyrek olacak. Ayrıca kapağın kalınlığı 2 mm olacak.

- Sol ve la diyorsunuz, bunları nereden öğrendiniz?

Ben 1966 yılında Sarıyer Halk Eğitim Merkezi'nde bağlama dersine de başladım.

- Kemeçede kullandığınız diğer parçalardan kravat, eşik, dipçik (palıkar, kurbağacık). Bu parçaların yapıldığı ağaç veya yapıları hakkında bilgi verir misiniz?

Tabii ki ağacın rengiyle ilgili kemençe ardıç ağacından yapılmışsa o renge yakın hemen hemen aynı renkteki ağaçlar kullanılır. Kemençenin rengi kırmızı sarıya çalıyorsa aksesuarlar da aynı renk ağaçtan yapılmalı. Ben öyle düşünmüyorum, yaptığım kemençelerde burguları genelde gül ağacından yaparım, çünkü ne kırılıyor, ne eziliyor, ne büzülüyor. Çok sağlam, sert ağaçtır, burgu için sert ağaçlar kullanılır.

- Sizce kemençe çeşitlerine göre tel numaraları değişmeli mi?

Çok fark eder. Zil (tiz) ses kemençelerde:

Zil: 0,25

Orta: 0,28

Sağır: Kemanın 2 numara la teli kullanılır.

Orta ses kemençe:

Zil: 0,28

Orta: 0,30

Sağır: Kemanın 2 numara la teli kullanılır.

Kaba ses (Sürmene, Of, Çaykara) kemençeleri:

Zil: 0,30

Orta: 0,32

Sağır: Bağırsak dediğimiz tabirde kalın tel sararlar, nereden bulurlar bilmem. Kemanın 2 değil de 3 numaralı teli de olabilir.

- Kemençenin yöreler arasındaki boyutları hakkında bilginiz var mı?

Kemençenin Türkiye standartları içerisindeki ölçüleri 55-56 cm arasındadır. En fazla 1 cm oynar. Tabii ki siparişlerde uzun kemençeler isteniyor. Kapak boyları 40 cm'den başlar. Kravatın girdiği yerden dipçiğin bitimine kadar olan ara 40 cm'dir. Yine siparişlere göre kapak boyu 44 cm'e kadar çıkıyor. Ben standart ölçüyü yakalamak için 41,5 cm yapıyorum. Kemençenin kapak boyu 40-41 cm ise eni 9 cm veya 9,5 cm olacak. Boy uzadıkça genişlik de artıyor. Örneğin; boy 42 cm olunca tip genişliği 10 cm'dir. 43 cm olunca tip genişliği 11 cm, 44 cm olunca tip genişliği 12 cm olur. Fakat kullanılamaz, kullanışsız ve estetsiz olur. Bu ölçüdeki kemençeleri eski rumlar kullanırdı.

- Kemeñçe Őimdiye kadar bir sűrű deęiŐiklik geçirdi. Sizce kemeñçeye en son bu Őekli veren bir isim var mı?

Trabzon-Akçaabat'lı bir ağabeyimiz Őimdi hayatta deęil, 40 yıl önce kemeñçeye çok iyi bir Őekil getirerek bugűnkű Őeklini kazandırmıŐtır. llerimi hep Mehmet Geri'den almıŐımdır. En son Adapazarı Akyazı kyűnde yaŐıyordu.

- Şimdiye kadar anlattıklarınızı kısaca özetleyebilir misiniz?

20 cm kuturunda ve 80 cm boyunda ağacı kuruma payıyla keseriz, nkű bizde Avrupai sistem yok, ilkel yöntemlerle kurutabiliyoruz, ağaca bir çatlama payı bırakmalıyız. Kurutma iŐlemini Őöyle anlatayım: Bizim memlekette herkesin ineği var. Gűbreleri 1 m derinliğinde açıp ağacı gmeriz. Ŭ ay kalır, ű ay sonra çıkarırız. Ağaç o kadar gűzel kurur ki, hiç çatlama olmaz. Baltayla ağacı ortadan T Őeklinde yararız. Öyle bir yaracağız ki, bir taraf ince, bir taraf kalın olmayacak, eęer istediğimiz gibi yarılırsa çok tatlı ses alırız. Yarılan taraftan rendeye vururuz. Sonra Őeritte ağaca çap veririz, diyelim ki ağacın geniŐlięi 10-15 cm, űstten 6 cm, alttan 11,5 cm bırakıyoruz. Yarım cm zımpara ve yapım payı bırakırız, daha sonra 6 cm dediğimiz kısımdan 18 cm aŐaęıdan ayarlı gnyemiz vardır. 180 derece döner gnyeyi evirterekkesmeye baŐlıyoruz. Alttan 5,5 cm bırakıyoruz. Yűkseklik 8,5 cm. Konik taraftan 18 cm alırız. El testeresiyle kesmek Őartıyla 5,5 cm'e kadar dűŐűrűyoruz.

Oyma iŐlemini makinayla yapıyoruz. Kapak alt ve kenarları kalın, 1 cm bırakıyoruz, daha sonra el demiriyle (kaŐık Őeklinde) hem deve boynu hem i bűkeydir, onunla tahta çekiçle vurarak ağacın Őekline göre alt taban yumuŐaksa 5,5 mm, sert ağaçsa 4,5 mm yűkseklik, yan taraflar 3 cm, yan kasa 4,5 cm, dip taraf kravatın geldiği yer 38 mm. Kapağı önceden hazırlamıŐım, önceden bez torbası dikmiŐim. İçine hızar talaŐı doldurmuŐum, bunu suyun içerisine sokup çıkarıyorum, Őemsiye kılıfı gibi kapağı bu kılıfın içine sokarak ıslak talaŐların içerisinde aygazın űzerinde gezdirerek hemen kurutuyorum. Plastik tutkal kullanmam, akuŐstięi bozar. Boncuk tutkal (eritme tutkal) kullanırız. Kapağı iple kemeñçeye bağlıyorum. Bir gűn bekliyor, kuruduktan sonra skeriz. Rendeyle kapağı rtuŐlarız. Kravatı yerine oturtmam 2,5 saatimi alır. Boğazı kalın trpűyle alınır. Kapaęa horozun ibiği gibi bir Őekil veririz. Kulaklar için ű delik delinmiŐtir. Kravat hazır. Dipięi (kurbağacık) sistreye dűzeltiriz. Kemeñcenin boyuna göre kapak boyu 40 cm ise 10 cm olacak. Kemeñcenin cilasını, boyasını, tesviyesini bitiriyoruz, telleri takıyoruz, eŐięi takıyoruz. KaŐları açmak için ses

arıyoruz, çalışıyoruz, eşikle aşağı yukarı oynuyoruz. En temiz ses parmakla aranıyor, sesi yakaladığımızda eşiğin yerini işaretleyip telleri söküyoruz. İşaretlediğimiz yeni merkezi tesbit edip damarlara dikey gelecek şekilde 5,5 cm uzunluğunda iki kaş arası 3 cm genişliğinde (eşiğin takıldığı yer) kaşların açıldığı aralık dikey gelen damarlar yani eliflerin bir tanesinin genişliğinde olacak, can direğinin takılacağı taraf az daha geniş olabilir. Hem ses verme açısından hem de can direğinin rahat takılması açısından.

- Biraz da yayın yapılışından bahseder misiniz?

En güzel sesi veren beyaz at kılıdır. Erkek at kuyruğu olur, kısarak at olmayacak. Çünkü kısarak atın kuyruğu ince olur, reçine vurunca kopar. Ben büyüteçle baktım, beyaz erkek at kılında sineğin ayağındaki gibi kılcal tırtıllar var ve güzel ses çıkartıyor. Kılları alıp ayıklıyoruz, belli bir kalınlığa getirdikten sonra tek tek kılları bir alt bir üst ters düz dizeriz. Eğer tek taraflı yaparsak yayı sürterken bir tarafa iyi ses çıkartır, zıt yöne çıkarmaz, cızırtı yapar. Çubuğun boyu hemen hemen kemençenin boyu kadardır. Ustaya göre değişir, ideal 52 cm'dir. Çapı ise uçtan 8 mm'den başlar ele gelen kısımda 10 mm'ye kadar çıkar, bu da ustasına göre değişir.

- Can direği nasıl yapılır?

Genelde çok sert ağaçtan olmaz. Renginin yumuşak olmasını istiyorsanız ardıc ağacı idealdir. Ağacın sertliğine göre sert ses verebilir.

- Kravatın uzun olması seste bir değişiklik yapar mı?

Zararı vardır. Çalarken titreşim yapar, sesi bozar. Giresun'da kravatlar daha kısadır. Giresun'da çok aşağı sesler kullanıldığı için kravat eğilip kapağa değmesin, sesi bozmasın diye kısa yapılır. İdeal ölçü 19 cm'dir.

- Kulaklar (burgular) nasıl olmalıdır?

Kulakların genişliği 18 mm, yüksekliği 22 mm bir elips şeklindedir. Tutup çevirmek için kulak aralarında 15 mm boşluk olmalıdır. Kulaklar takıldığında bir V şekli çizmelidir.

- Dört telli kemençeler hakkında bilginiz var mı?

Dört telli kemençe yapmadım, hiç bilgim yoktur.

- Bugün tartışılan bir konu var: Kemençeyi Rumlar mı bizden aldı, biz mi Rumlardan aldık konusunda ne söyleyeceksiniz?

Bence bu rumların çalgısı değildir. Kemençe nereden geldi, uzaydan mı? Ben atamalarımın kemençenin orta Asya'dan çok farklı şekilde çıktığını, zamanla değişerek bu şekli aldığını duydum. Bunu tarih kitaplarıyla ve geçmiş resimlerle ispatlarım. Bazı arkadaşlar çıkıyor televizyonlarda, Rum havaları diyor, Rumlara endeksliyor kemençeyi, benim frekanslarımı hepten attırıyor.

- Bize kemençe ile ilgili bir kaç türkü okur musunuz?

Kemençem yaptım seni, kuru erik dalından
Meraklı günlerimde, sen anlarsın halımdan

Kemençemin eni var, üç tane de teli var
Kaybana sevdalığın, kitapta da yeri var

Kemençemin üstüne tırak vururum tırak
Seni urumun kızı, ya al beni ya bırak

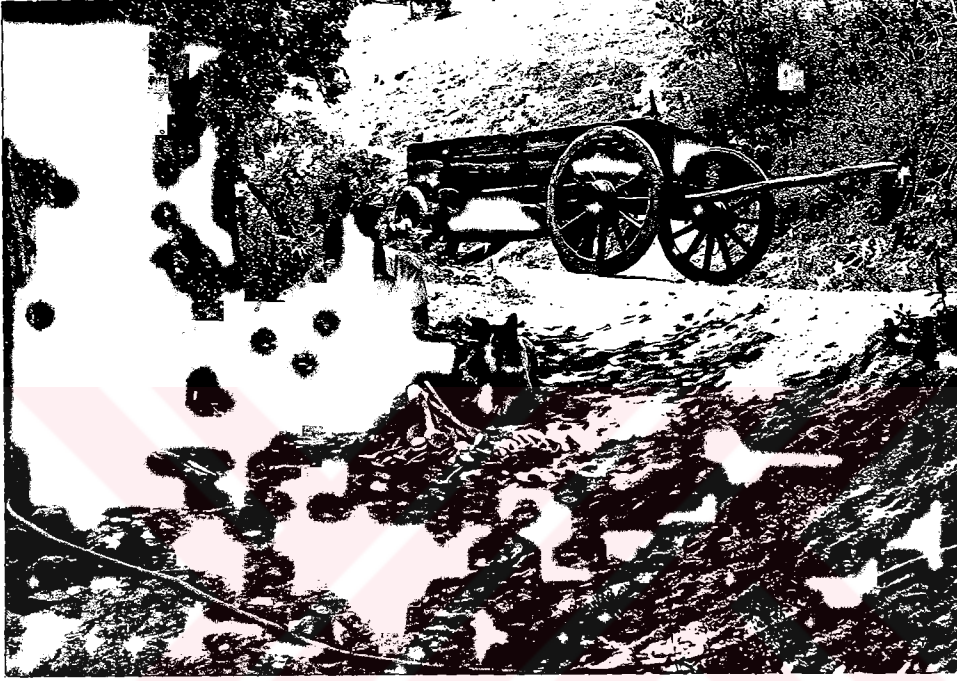
Kemençemin üstüne, yaylan giderim yaylan
Sabahtan gelemesem, gelirim gece aylan

Kemençemin üstüne vuracağım hartama
Bir kız elime verin, bir tane de arkama
Dağdan kestim hartama, dama örterim dama
Mayıs çiçeği gibi, takılırsın yakama(37)

19 TEMMUZ 2000

İSMAİL BALCI İLE KEMENÇE YAPIMI HAKKINDA GÖRÜŞME

1923 Yılında Trabzon/Akçaabat/Kuruçam Köyü'nde doğdu. Asıl mesleği marangozluk, ayrıca kemençe yapımı ile de uğraştı.

(Resim 34)

- Şimdiye kadar kaç kemençe yaptınız?

En fazla 200 kemençe yaptım.

- Kemençe yapımına ne zaman başladınız?

15 Yaşında kemençeye aşırı merakım olduğu için kendime, çalmak için bir kemençe yaptım. Çalışıyordum, kemençe çalışıyorum diye babamdan dayak yedim ve babam kemençemi kırdı. Çalgıcı mı olacaksın dedi. O kırık kemençeyi tamir edip Hüseyin Köse'ye (Koryana'lı Hüseyin) verdim, o öğrendi ve çok iyi bir sanatçı oldu, babam sebep oldu. 30 yıl elime almadım. 30 Yıl sonra kemençe yapımına başladım, bir tarafım felçli tek kolla uğraşıyordum. İlk olarak 4 telli kemençeyi denedim fakat burada çalan olmadığı için kimseye çaldırma imkanım olmadı.

- Neden 4 telli kemençe yapma ihtiyacı duydunuz?

Kemençe biraz daha gelişsin, daha fazla, daha güzel şeyler çalınsın diye.

- Kemençeyi hangi ağaçlardan yapıyorsunuz, hangi ağaçlardan güzel kemençe olur?

Ben kemençelerin hepsini dut ağacından yapıyorum. Sebebi bizim köyde kemençelik erik, ardıç gibi ağaçlar yok, ağaçların kuturları hep küçük veya çatlak. Dut ağacı daha çok bulunduğu için dut ağacından yapıyorum. Tabii ki en güzel kemençe erik ağacından olur. Hiç hava değişikliği seçmez, her yerde güzel çalar, diğer ağaçlar hava seçer, sık sık akordu bozulur.

- Bu ağaçları nasıl kurutuyorsunuz?

Serin bir yerde 1-2 sene bekletiyorum. Tabii ki ağacı önceden kemençe ebatlarına göre doğramıyorum. Çünkü kurumadan doğrarsam çatlayabilir, kütük halinde kuruyor, kuruyunca kemençeyi 57 cm uzunluğunda yaptığım için 2 cm de tesviye payı koyarak kemençelik doğruyorum. Daha sonra baltayla ağacı yarı çapından düzgün bir şekilde ikiye bölüyorum ve asıl ince iş başlıyor.

- Kemençeyi hangi yöntemlerle, nasıl yapıyorsunuz, ne gibi araç gereçler kullanıyorsunuz?

Ben kemençe yapımında kesinlikle teknolojik makinalar kullanmıyorum, çünkü elektrikli bazı aletler ağacın gözeneklerini yakıyor. Bir testere, rende, düz keski, bir de kepçe şeklinde bir keskim var. Burgu deliklerini sadece kızgın demirle yakarak açıyorum. Zımpara kullanmam, zımparanın yaptığı işi ben kırık cam parçalarıyla yapıyorum. Kulakları (burguları) da küçük bir çakım var, onunla yapıyorum.

Şimdi de kısaca yapımından bahsedeyim. 57 cm uzunluğunda dip genişliği 10 cm, yukarıdan 7 cm olacak şekilde şablonla çizip dışına son şekli veriyorum. Ondan sonra biçtiğim takoz üzerinde şablonla yine tüm ölçüleri çizip yazıyorum ve şekil vermeye başlıyorum.

- Bu ölçüler nasıl oluyor?

Kafa kısmı 5 cm genişliğinde önden 6 cm, arkadan 5 cm uzunluğunda horoz ibiği

gibi şekil verecek duruma getirilir. Kafada üstten 6 cm bıraktığımız kısma burgu yerleri işaretlenir. Baktığımızda ters V'yi andıracak şekilde bırakılır. Burgu delikleri merkezden merkeze 3 cm olarak işaretlenir. Delikler açılırken hafif dışa doğru açılmalarına dikkat edilecek, dik açılırsa burgular çevirme esnasında birbirine çarpar.

Sıra kemençenin boğaz kısmına geldi. Önden 2,5 cm genişliğinde, 9 cm uzunluğunda arka tarafı törpü ile törpülenir. Elle tutulacak şekilde huniye benzer bir şekil verilir. Arkadan biraz avuca oturduğu zaman önde kalan 9 cm'lik klavye kısmı rahatça parmakların altına düşmeli.

- Gövde kısmını nasıl oyuyorsunuz, ölçülerini nasıl, neye göre ayarlıyorsunuz?

Gövde çok önemli, kenarlar fazla ince olmamalı. Olursa kemençe ses vermez. Alt taban da aynen öyle. Alt taban 4 mm kenarlar 3 mm kemençenin dip tarafına gelen kenar kısmı 6-7 mm bırakılmalı. Çünkü tellerin yükünü bu kısım çeker. Aynen bu ölçülerde teknenin içini boşaltıyorum, boşaltırken keski kullanıyorum.

- Kapak nasıl yapılır ve nasıl takılır?

Kapak seçimi önemli. Ladin ağacı kapak için iyi bir seçim. Kapak hartama dediğimiz baltayla yarılarak hızla değmeden hazırlanır. Damarlara (eliflere) dikkat edilir, ses için çok önemli. Elifler eşit aralıkta olursa güzel ses verir.

- Kapakta bu damarların ses açısından başka bir özelliği var mı?

Bence var, sık elifli kapaklar biraz daha zil ses verir, geniş elifli kapaklar ise daha yumuşak ses verir. Eliflerde dengesizlik varsa seste de dengesizlik yaratabilir. Kapak kalınlığı tesviye payı ile 5 mm bırakılır. Genişlik ise; kemençe 10 cm genişliğinde ise kapak 11 cm olarak yapıştırılır. Eğim kemençede ses bakımından çok şeyleri değiştiriyor, eğimli olduğunda çok güzel akustik ses alınıyor.

- Kapağa eğim nasıl veriliyor?

Kapak önce suda biraz bekletilir kolay eğilmesi için, daha sonra gerekli eğim verilerek yuvarlakça ipe bağlandıktan sonra kurumaya bırakıyorum.

Kuruyunca 1 gün sonra çözüyorum, kapak aynen öyle kalıyor. Sıcak tutkalla kemençenin üzerine yapıştırıyorum. Sıcak tutkal kapağı çelik gibi yapıştırır. İyi yapışması kapakla tekne arasındaki ses bütünleşmesini sağlıyor. Kapak gövdeye bağlanıp 1 gün de öyle bekliyor. 1 gün sonunda çözülürüz, daha sonra kırık cam parçasıyla üstünü yavaş yavaş tesviye yapıyorum.

Sıra kravatın takılmasına geliyor. Boğazının başlangıcının 2 cm aşağısından, kenarlardan 5 mm boşluk bırakılarak ve 5 mm oyularak yerleştirme yapılır. Yukarda da verdiğimiz ebatlarda yapılan bir kemençedeki kravat boyu 26 cm'dir. 26 cm'in 7 cm'i klavyeye gömülerek üst kısmı tesviye edilir.

- Kafa kısmı ve burgular, burguların takılması hakkında bilgi verir misiniz?

Kafa kısmı arkadan içe doğru oyuktur. Ön taraftan sokulan burgular o oyuktan çıkar, kafa kısımları öne bakar. Kafa kısmının ön alt bitiminden giren teller arka oyuktan çıkar, burguların uç kısımların bağlanır. Burguların telleri iyi tutması için arkaya gelen uç kısımlar yarıktır, yine ön kısımda ise elle çevrilecek şekilde genişçe uçlar bırakılır. Burgu boyları 8 cm'dir. 5 cm'i kafaya gömülü, 3 cm ise tutup çevirmeye, akort etmeye yarar.

- Dipçik, kurbağacık nasıl yapılıyor, aynı ağaçtan mı yapılır?

Aynı ağaçtan yapıyorum, biraz fazla zaman alıyor. Küçük ama kuvvetli bir parça olmalı, 3 telin yükünü bu kısım çeker. Boyu 13 cm olup 11. cm'ine teller bağlanır. Tellerin takıldığı yerin genişliği ise 1,5 cm'dir. Dipçik kurbağacık alt bitiminden, bakır dayanıklı bir telle kemençenin alt tabanında bırakılan hafif çıkıntıda bir yer vardır, oraya sağlam bir şekilde bağlanır. Kaşları açmak için telleri takarız. Telleri taktıktan sonra eşik takılarak yayı sürerim ve ses ararım. Sesi güzel verdiği yerde eşğin yerini işaretler eşği çıkarırım. Kaşları işaretlediğim yer merkez olmak üzere 2 cm sağa, 2 cm sola, damarlara dikey gelecek şekilde yukardan aşağıya merkez alınarak yine 3 cm aşağı, 3 cm yukarı açılır. Kaşların iç genişliği ise can direğinin geçeceği kadar geniş olmalı (2 mm kadar). Çünkü can direği kemençenin zil tarafına kaştan içeri geçirilerek alt tabanla kapak arasına sıkıştırılarak takılan bir parçadır. Kemençeye sesi can direği verir. Can direği bir iğnenin ucuna geçirilerek yavaşça kaş kaldırılır ve altına sıkıştırılır. Rahatsız edici bir ses gelirse can direğiyle oynanır.

- Hep eşikten bahsediyoruz, eşik nedir?

İki kaş arasında bulunur. Kapak üzerine yerleştirilerek 3 teli havada tutar ve tellerden aldığı sesi can direğine verir. Can direğinde ses şekillenerek geriye döner. Ben eşikleri üçe ayırıyorum:

- 1- Dar eşik: Taban 2 cm, tellerin takıldığı yer 1,5 cm.
- 2- Geniş eşik: Taban 3 cm, tellerin takıldığı yer 2 cm.
- 3- Tombul eşik: Bu eşikte kalınlık 6-7 mm'yi bulur.

Söylediğim bu eşikleri kemençelerde deneyerek hangisi güzel ses veriyorsa onu takarız.

Yükseklik olarak da eşikler üçe ayrılır:

- 1- Yüksek eşik: 2 cm yükseklik
- 2- Orta eşik: 1,5 cm yükseklik
- 3- Alçak eşik: 1 cm yükseklik

Kemençeler eşiğine göre ses değiştirir. Eşik üzerindeki tel aralıkları genelde 5 mm'dir. Bu ebatla yaptığım kemençede randıman verecek tel numaraları 0,30, kemanın 2. ve 3. telleridir.

- Bu ebatlardaki kemençeler pest mi yani kaba mı, orta mı yoksa zil mi olur?

Bu kemençeler bizim kullandığımız tabirle kaba ses kemençeler olur.

- Yayın yapımından bahsedebilir misiniz?

Yayın sopa uzunluğunu genelde kemençenin boyu kadar uzunlukta yapıyorum. Kemençe 57 cm ise yayı da 57 cm yapıyorum. Bunun 5 cm'ini tutma yeri, boşa çıkarıyorum, 3 cm'lik kısma kılları bağlıyorum, uç kısımdan da 1 cm bırakarak sopayı delip kılları takıyorum. Yukardan elin tutacağı yerden deriyle kıllara sararak bir tutma yeri yapıyorum. Tabii ki kılları takmadan önce ayıklayıp temizliyorum. Tek tek hepsini dizerek sopuyu bağlıyorum. Sopa'nın çapı el tutulan yerden 1 cm, uç kısımda ise 5 mm'ye düşürülür. Yaydaki en küçük eğiklik balans ayarını bozar ve hızlı yay atarken tutukluk yapabilir.

- Kemee ile ilgili bildiğiniz türkülerden bir kaçını dinleyebilir miyiz?

Elimdeki kemeçe eruktendir erukten
Ben nasıl vazgeçeyim senin gibi ferukten

Kemeemin üstüne hartama kapakladım
Yarimin kucağında duymadan sabahladım

Kemeemin üstüne teller var kuracağım
Konuştuk gle gle nasıl ayrılacağım

Kemeemin üstüne tırak vururum tırak
Alırdım seni e kız var yollarımda tuzak

Kemeemde var  tel soldaki ter ince
İnsan bir hoş oluyi sevduğuni görünce(38)

11 EYLÜL 2000

İSMAİL UZUNÖNER

1930 Görele doğumlu, onüç yaşından beri kemençe çalışıyor. Yirmibeş yıldır kemençe yapımına İstanbul Ümraniye’de devam etmektedir. Yöre dışında kemençe yapımcısı olarak en iyi ustalardan biridir.

(Resim 35)

- Kemençe yapımını kimden öğrendiniz?

Dervişin Niyazi’den (Niyazi Aksu) öğrendim. Hala da onun kemençe kalıbını kullanırım.

- İsterseniz kalıba geçmeden önce kemençe yapımında hangi ağaçları kullanıyorsunuz, bunu dinleyelim.

Bana göre, hatta ve hatta usta kemençe çalan kişilere göre de en iyi kemençe erik ve ardıç ağacından yapılır. Kavak ve söğüt ağacının dışında bütün

ağaçlardan kemençe yapıyorum. Erik ve ardıç ağacının istenilmesinin sebebi havadan fazla etkilenmemeleridir. Diğer ağaçlar çok kolay etkilenebiliyor. Karadeniz Bölgesi aşırı nemli olduğu için ağacı da ona göre seçmek lazım.

- En çok etkilenen ağaç hangisidir, sebebini neye bağlıyorsunuz?

Dut ağacı o kadar erken etkileniyor ki hafif bir hava değişikliğinde ses hemen gider. Bence sebebi, ağaçtaki gözeneklerin çok ve derin olmasıdır. Ayrıca rutubet ve nemli havalarda kemençenin ağırlaştığını da hissedersiniz.

- Şimdi kalıp ve kemençe yapımını anlatır mısınız?

Yukarıda da söylemiştim, ustamdan bana kalan kalıplar var. Ağacı 12'ye 10 biçtikten sonra kalıbı üzerine koyarak çiziyorum. Çizimi yaptıktan sonra el demiri veya özel yaptırdığım kaşık şeklinde bir keskim var, onunla beraber oymaya başlıyorum. İlk önce gövdenin için kenarlardan (yanaklardan) 5 mm kalacak şekilde oyuyorum. Kenar yüksekliği yukarıdan 2,5 cm, dipten 3 cm bırakıyorum. Alt tabanı fazla indirmiyorum, fazla ince kalırsa kemençe ötmez, diri ses vermez, sesi içeri alır, dışarıya vermez. Kemençenin içini oyduktan sonra tabana arkadan parmağımla vurarak ağaçtaki tınıya göre ne kadar alınacağını hissediyorum. Benim yaptığım kemençelerde tekne uzunluğu 42 cm'dir. Tekne ile boğaz arası 8 cm olup kafa (baş) kısmının boyu 6 cm'dir. Boğazda genişlik 2,5 cm'dir. Dipçiğin boyu 10 cm, eşik 2,5 cm yüksekliğinde, 2,5 cm eninde olup kravatın uzunluğu 25 cm, eni 2,5 cm'dir.

Kemençenin baş kısmına değişik şekiller verebiliyoruz (horoz ibiği gibi). Biliyorsunuz burgular baş kısma takılacağı için en zor iş baş kısmının arkadan oyulmasıdır. Oyulma sebebi burguların uç kısmının bu boşlukta olması ve bu boşluktan tellerin burguların ucuna yerleştirilmesidir. Oyma işleminden sonra burgu deliklerini açarız. Eğer üç telli kemençe yapacaksak burgu deliklerinin aralarını 2 cm boş bırakırız. Dört telli kemençe yapacaksak 1,5 cm bırakırız. Burgular birbirine değmesin diye başlarını biraz daha küçük yapabiliriz.

- Kapak ve takılması konusunda ne gibi bir yol izliyorsunuz?

Kapakları ladin ağacından yapıyorum. Diğer ismine hartama deriz. Ağacı hızara sokmadan 1,5 cm kalınlığında, 11-12 cm genişliğinde, 42 cm uzunluğunda baltayla yarararak hazırlarız. Cam parçasıyla tesviye edilen kapak 1-2 saat suda bekletilir. Daha sonra bir soba borusuna iple sarıyorum, 1 gün kuruttuktan sonra

oval bir şekil alır. Boncuk tutkalla kemençenin üzerine iple bağlanır yine 1 gün sonra ipler sökülür. Aşağıdan çatal takılarak yukarıdan burgulara teller tutturulur, teller çekilerek eşik takılır ve ses aranır. En iyi ses nerede çıkıyorsa orası merkez kabul edilerek iki kenarlarından kaşları açarız. Kaşların genişliği can direği sığacak kadardır. Kravat yerine yerleştirilerek kemençe çalmaya hazır olur.

- Yayı nasıl yapıyorsunuz?

Atın kuyruk kıllarını temizledikten sonra kemençenin boyu kadar bir sopa çapı 1 cm'yi geçmeyecek şekilde hazırlanır. Temizlenen kıllar uç kısımdan 1 cm yukarıya tutulacak yerden ise 5 cm aşağıya takılır. Kıllar hafif gevşek kalacak şekilde elin tutulduğu yere bir deri parçasıyla ele zarar vermeyecek şekilde monte edilir(39).

25 AĞUSTOS 2000

ZEKERİYA TUZ

Trabzon/Çaykara doğumlu, halen Adapazarı/Hendek/Aksu köyünde yaşamaktadır. 7-8 Sene kadar Avrupalının çeşitli kentlerinde kemençe çalıp söyledi. Üç yıldır da kemençe imalatı ile uğraşmaktadır(40).

- Kemençe yapımını kısaca anlatır mısınız?

En iyi kemençenin ardıçtan yapıldığını söylüyorum. Kapağının ise köknar ağacının yarma hartama yapmak suretiyle ince gözlü beyaz olması lazımdır. Kapak yağlı ağaçtan olmamalı, aksi halde sesin kötü olmasına sebep oluruz. Ardıç ağacını alıyorum, eni 10 cm, yüksekliği 10 cm, boyu 53 cm olacak şekilde biçiyorum. Kalıbı üzerine koyarak çizdikten sonra ilk olarak gövdeyi oyma işlemine başlıyorum. Yanaklar (kenarlar) 5 mm kalacak şekilde oyduktan sonra elimle tabanı da 7 mm bıraktıktan sonra kemençenin baş kısmını çıkarıyorum. Daha sonra baş kısmının arka tarafını oyuyorum. Bunun sebebi ise önden sokulan burguların arkadan telleri tutturmasıdır. Boğaz genişliğini 2,5 cm bırakıp kravat için boğaz kısmının 3 cm aşağısından, 3 mm derinliğinde, 2 cm genişliğinde bir oyuk açıyorum. Kravatı oyuga yerleştirip önceden eğerek hazırladığım kapağı kemençenin üzerine yapıştırıyorum. Dip kısmına çatalı takarak telleri çatala ayrı ayrı yerleştiriyorum. Yukarıdan ise burgulara tutturduğum telleri sağdan sola çevirerek akort ediyorum. Kaşları ise en son açarak can direğini yerleştirip eşiği taktıktan sonra kemençeyi tamamlamış oluyorum.

- Hiç dört telli kemençe yaptınız mı? Dört telli kemençeler hakkında ne düşünüyorsunuz?

Ben hiç yapmadım, denemedim de. Aslında yapılırsa iyi olur, kemençe yeni bir boyut kazanır(41).

(40) Zekeriya TUZ ile İstanbul 25.08.2000 tarihinde yapılan kişisel görüşme

(41) Cihan HACİFAZLIOĞLU, İ.T.Ü. T.M.D.K. "Doğu Karadeniz Bölgesindeki Geleneksel Halk Çalgıları" Lisans Tezi, İstanbul 1998, s. 45.

KEMENÇE İLE İLGİLİ BİR EFSANE

Rize’de doğal güzelliklere ve kemençeye ilişkin bir takım efsaneler anlatılır. Kemençenin ortaya çıkışını anlatan efsaneye göre, Rize’li iki aileden birinin oğluyla öbürünün kızı birbirlerine sevdalanır. İki aşık, kavuşacakları günü düşlerken ailelerin arası açılınca, çareyi kaçmakta bulurlar. Aileleri peşlerine düşer ve onları bir ormanın kıyısında sıkıştırır. “Bizi bunların elinden kurtar, Allahım; ... dal olup bölüşelim, saz olup söyleşelim” diye dua ederler ve son kez kucaklaştıktan sonra kök salıp dallanmaya, budaklanmaya başlarlar. Kız limon, erkek selvi ağacı olur. Bir süre sonra limon ağacından kemençe, selvi ağacından ok, yay yapılır. İki sevdalı böylece saz olup söyleşir, söz olur söylenirler, sevdalarını dile getirirler(42).

(42) İl İl Büyük Türkiye Ans., Milliyet Yayın A.Ş. İstanbul 1990, c.3, s.773

SONUÇ

Bu çalışmamızda Karadeniz kemençesinin geçmişi ve yapımına ilişkin bilgiler ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşımla aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

- Daha eski kaynaklar elde edilmediği sürece ulaşılabilen veriler doğrultusunda bu sazın orta çağda, Orta Asya'da ortaya çıktığı ve Türklerin Anadolu'ya göçüyle Anadolu'ya taşındığı,
- Kemençenin ilk adının Türkler arasında Okluğ – İklığ olduğu ve Anadolu'da bu isimler benimsenerek uzun yıllar kullanıldığı,
- Orta Asya Türkleri'nin kullandığı yaylı sazların temelde aynı nitelikte olmakla birlikte farklı bölgelerde farklı biçim ve adlarla kullanıldığı,
- Anadolu toprakları dahilinde aynı sazın genelde farklı yöresel isimler aldığı,
- Günümüzde, kişisel becerilerle halen yapımı sürdürülen üç telli karadeniz kemençelerine ilişkin yapılan söyleşilerden; çalgının bir gelişme ve değişim sürecinde olmadığına anlaşıldığı,
- Günümüzdeki dört telli kemençenin de geçmişteki köklerine bağlı kalarak, bu doğrultuda geliştiği(*),
- Kemençenin yapımında ortak karar bilimsel oranlarla standartlaşmaya varılması gerektiği,
- Karadeniz kemençesinin standart ölçülerle üretimi, Türk Müziğinde ne denli yer ve öneme sahip olduğunun evrensel alana da taşınması gereği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Kaynağını ve gücünü tamamen Karadeniz'den alan bu saz çağdaş bir anlayışla geliştirilip yaygınlaştırılmalı, yöresellikten evrenselliğe doğru adım adım gidebilmeli.

(*) Kaynak kişi dedem İsmail BALCI

KAYNAKÇA

AÇIN, Cafer, “Enstrüman Bilimi” Kitabı, Kendi Yayını, İstanbul 1992.

DİNÇEL, Kemal, ÇELEBİ Necati ve ŞANIVAR Nazım, Ortak Yazımı “Ağaç Teknolojisi”, M.E.B. Yayını, İstanbul 1977.

HACİFAZLIOĞLU, Cihan, “Doğu Karadeniz Bölgesindeki Geleneksel Halk Çalgıları”, İ.T.Ü. T.M.D.K. Lisans Tezi, İstanbul 1998.

ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Kültür Tarihine Giriş”, Kültür ve Turizm Yayınları, Başbakanlık Basımevi, C.12, Ankara 1987.

GAZİMİHAL, R.M., “İkliğ”, Ses ve Tel Birliği Yayınları, Ankara 1958.

GÜRELİ, N., “Yöre Yöre Anadolu”, Gür Yayınları, İstanbul 1986.

İNAL, A., “Eski Türklerde Şamanizm”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.

İl İl Büyük Türkiye Ansiklopedisi, Milliyet Yayınları A.Ş. İstanbul 1990

KAYMAK, M., “Türk Halk Müziği ve Oyunları”, C.9, Ankara 1982.

SARIBAYEV, B., “Kazaktın Muzıkalık Aspaptarı”, Almaata 1978.

ALTIPARMAK, Cem, “Karadeniz Kemeçesinin Yapımı”, İ.T.Ü. T.M.D.K. Lisans Tezi, İstanbul 1992.

KİŞİSEL GÖRÜŞMELER

BALCI, İsmail, Trabzon/Akçaabat, 19.07.2000

CİVELEK, Temel, Trabzon, 06.11.2000

TUZ, Zekeriya, İstanbul, 25.08.2000

UZUNÖNER, İsmail, İstanbul, 11.09.2000